

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТІВ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА ПРИ РОЗГЛЯДІ ПОЗОВІВ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розроблені спільно:

Українською арбітражною асоціацією
Інститутом законодавчих ідей

Вересень 2024

Передмова

Широкомасштабна військова агресія (Господарського та Цивільного російської федерації проти України призвела до небачених руйнувань, внутрішнього переміщення населення в межах України та відтоку біженців за кордон, смертей, каліцтва та страждань цивільних осіб.

Численні постраждалі (як підприємства, так і громадяни України) прагнуть отримати компенсацію за завдані їм збитки та моральну шкоду. В умовах відсутності (принаймні до певного часу) дієвих та доступних міжнародних механізмів компенсації, починаючи з 2022 року і дотепер постраждалі звертаються до українських судів. Згідно із даними Опендатабот, станом на кінець березня 2024 року на розгляді українських судів перебувало щонайменше 487 справ проти російської федерації, з них 310 справ за позовами громадян, 177 – підприємств. У 397 справах проти російської федерації вже були прийняті рішення.

Попри протиправність російської агресії, російська федерація залишається суверенною державою. Цей статус зумовлює ряд особливостей розгляду цивільних та господарських позовів проти неї, які впливають як із чинного українського процесуального закону

(Господарського та Цивільного процесуальних кодексів), так із міжнародних договорів та загальноновизнаних принципів належного здійснення правосуддя.

До 2022 року провадження проти суверенних держав були скоріше поодинокими випадками у загальному масиві практики українських судів. З огляду на це, автори цих рекомендацій вважають доцільним консолідувати та структурно викласти в одному документі особливості розгляду справ проти російської федерації зважаючи на її статус, а також запропонувати певні процесуальні стандарти для подальшого розгляду таких справ.

Як зазначено в рекомендаціях, дотримання наведених процесуальних стандартів, окрім забезпечення якості українського правосуддя, має безпосередню практичну мету, а саме підвищення шансів визнання та виконання українських судових рішень в інших державах.

¹ Українці виграли 397 судів щодо відшкодування збитків росією; доступний за посиланням: <https://urfc.net/MMzw>

Рекомендації зосереджуються на процесуальних аспектах, та не коментують ані матеріально-правові підстави для подання позовів (які залежатимуть від обставин кожної конкретної справи), ані питання суверенного імунітету російської федерації (яке було вирішено у відповідній практиці Верховного Суду).

Рекомендації спрямовані насамперед на висвітлення окреслених у них питань для українських суддів. Вони також можуть стати у пригоді учасникам відповідних справ та їх представникам. Втім, рекомендації не є вичерпними та не мають (і не можуть) коментувати усі процесуальні питання, що виникають у справах проти російської федерації.

Ми також сподіваємось, що рекомендації призведуть до додаткового обговорення висвітлених у них питань у широкому колі стейкхолдерів та оцінки необхідності адаптації українського процесуального закону до безпрецедентних реалій сьогодення.

Усі наведенні у рекомендаціях висновки є позицією організації співавторів та особистими позиціями зазначених нижче авторів.

Перелік авторів

Олена Перепелинська, Президент УАА, адвокат, партнер Integrites

Маслов Олексій Сергійович, член Правління УАА, адвокат, радник Avellum

Олександра Сєрова, адвокат, керуюча юристка Авеллум

Олександр Стадник, юрист Авеллум

Мар'яна Антонович, адвокат, член УАА, юридична радниця Програми USAID "Справедливість для всіх"

Ольга Шенк, адвокат, партнер практики судових спорів Київського офісу CMS Cameron McKenna Nabarro Olswang

Вікторія Івасечко, член УАА, адвокат, радник Redcliffe Partners

Артур Муха, юрист Redcliffe Partners

Олена Коч, адвокат

Ігор Семенов, член УАА, адвокат, керуючий партнер Адвокатського об'єднання "Захист"

Тетяна Нестерчук, член УАА, баристер Fountain Court Chambers, Лондон

Марина Рященко, член УАА, адвокат, радник Ілляшев та Партнери

Дарина Ущипівська, член УАА, старша юристка Asters

Богдан Карнаух, експерт-аналітик ІЗІ, кандидат юридичних наук

Андрій Климосюк, експерт-аналітик ІЗІ, кандидат юридичних наук

Каталіна Шкуро, член УАА, юрист АО «Саєнко Харенко»

I. Вступ	6
II. Стислий виклад рекомендацій	9
III. Належне повідомлення / вручення документів	13
III(1) Щодо повідомлення / вручення документів згідно зі статтями 498 ЦПК та 367 ГПК	13
III(2) Процедури передбачені міжнародними договорами	15
III(2)(a) Гаазька Конвенція	15
III(2)(b) Мінська Конвенція та Київська Угода	20
III(3) Вручення в порядку статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України за відсутності міжнародних конвенцій	23
III(4) Щодо інших способів повідомлення / вручення документів згідно з ЦПК та ГПК	24
III(5) Альтернативні способи повідомлення / вручення документів, що можуть бути використані позивачами	28
III(5)(a) Найпоширеніші у міжнародній практиці способи повідомлення / вручення документів	28
III(5)(b) Вручення у спосіб, що дозволений законодавством іноземної держави	30
III(5)(c) Пряма відправка документів	30
III(5)(d) Надсилання дипломатичним представництвам у третіх країнах	35
IV. Переклад документів	37
IV(1) Положення міжнародних конвенцій щодо перекладу документів	37
IV(2) Положення національного законодавства щодо перекладу документів	39
IV(3) Вимоги до оформлення та засвідчення перекладу документів	41
IV(4) Щодо документів, які мають бути перекладені	43
V. Процесуальні строки	48
VI. Наступні повідомлення	58
VII. Направлення судового рішення	60
VIII. Належне обґрунтування мотивів судового рішення	62

I. Вступ

1. Специфічність держав як суб'єктів цивільних та господарських правовідносин обумовлена принципом суверенної рівності держав. Багато дій, які допустимо вчиняти щодо інших суб'єктів правовідносин, можуть розглядатися як втручання у суверенітет, коли вони спрямовані проти іноземної держави.

2. Саме через це, як у міжнародному публічному праві, так і у законодавстві іноземних країн були напрацьовані спеціальні підходи до повідомлення іноземних держав про розгляд судових справ та вручення їм судових документів, а також до інших процесуальних особливостей розгляду справ за участі іноземних держав. При підготовці цих пропозицій, Робоча група авторів з Української арбітражної асоціації та Інституту законодавчих ідей (надалі "**Робоча група**"), серед інших, розглянула положення наступних правових актів:

I. Конвенція ООН щодо юрисдикційних імунітетів держав та їх власності 2004 року (надалі "**Конвенція ООН**"), доступна за [посиланням](#);

II. Європейська Конвенція про імунітети держав 1972 року (надалі "**Європейська Конвенція**"), доступна за [посиланням](#);

(**Примітка:** Ані Конвенція ООН, ані Європейська Конвенція не були ратифіковані Україною, а Конвенція ООН ще не набрала чинності через недостатню кількість ратифікацій, проте Верховний Суд у своїх рішеннях зазначав, що *"викладена у них концепція обмеженого юрисдикційного імунітету держави боржника застосовується згідно із звичаєвим міжнародним правом"*, та що *"ці Конвенції відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі,³ в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі".*)

III. Акт Сполученого Королівства про імунітети держав с. 33, 1978 року (надалі "**SIA**"), доступний за [посиланням](#);

IV. Акт США про імунітети іноземних держав 28 USC Ch. 98, 1976 року (надалі "**FSIA**"), доступний за [посиланням](#);

²Постанова Верховного Суду у справі № 796/165/18 від 25 січня 2019 року.

³Постанова Верховного Суду у справі № 308/9708/19 від 14 квітня 2022 року.

VI. Акт Канади про імунітети держав R.S.C. 1985, с. S-18, 1985 року (надалі "CSIA"), доступний за [посиланням](#);

VII. Закон Ізраїлю про імунітети іноземних держав, № 5769-2009, 2009 року (надалі "Ізраїльський закон про імунітети"), доступний за [посиланням](#);

VIII. Закон Королівства Іспанія про привілеї та імунітети іноземних держав, міжнародних організацій зі штаб-квартирою в Іспанії та міжнародних конференцій та зустрічей, що проводяться в Іспанії № 16/2015, 2015 року (надалі "**Іспанський закон про імунітети**"), доступний за [посиланням](#);

IX. Цивільне процесуальне уложення Німеччини, 2005 року, доступне за [посиланням](#);

X. Закон Чехії про міжнародне приватне право 91/2012 (надалі "**Закон Чехії про МПрП**"), доступний за [посиланням](#).

3. Окрім цього, Робоча група дослідила офіційні позиції держав щодо питань вручення судових документів іноземним державам, висловлені ними в рамках опитування Комітету юридичних радників з міжнародного публічного права Ради Європи. Результати опитування були опубліковані у 2020 році та містять відповіді, надані 31 державою. Результати опитування доступні за [посиланням](#).

4. Дослідження міжнародних конвенцій, іноземного законодавства, офіційних позицій іноземних держав дозволяє встановити певні спільні підходи до питання повідомлення та вручення судових документів іноземним державам, а також до ведення судових проваджень за участі іноземних держав взагалі. Дотримання норм міжнародного права і кращих міжнародних практик та врахування досвіду іноземного законодавства важливе для того, щоб забезпечити відповідність українського законодавства міжнародному публічному праву. Окрім цього, це значною мірою збільшить шанси того, що ухвалені на його підставі судові рішення вважатимуться такими, що відповідають принципам *due process* і *fair trial* та будуть визнаватися і виконуватися в іноземних країнах.

5. У глобалізованому світі саме рішення, що можуть бути виконанні у багатьох країнах, гарантують дійсно ефективно поновлення порушених прав позивачів, особливо коли боржниками за такими рішеннями є іноземні держави.

6. У наступних розділах рекомендації аналізують такі особливості судових проваджень за участі іноземних держав:

I. належне повідомлення / вручення документів на початку судового провадження (**Розділ II**);

II. переклад документів, що вручаються (**Розділ IV**);

III. особливості застосування строків судового провадження (**Розділ V**);

IV. направлення наступних повідомлень про судове провадження (**Розділ VI**);

V. направлення судового рішення (**Розділ VII**);

VI. важливість належного обґрунтування судового рішення (**Розділ VIII**).

II. Стислий виклад рекомендацій

Щодо належного повідомлення / вручення документів

- Робоча група констатує неможливість вручення судових документів у порядку Гаазької Конвенції, Мінської Конвенції, Київської Угоди, а також статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України. Робоча група рекомендує, щоб суди у рішеннях чітко згадували та пояснювали неможливість застосування Гаазької Конвенції, Мінської Конвенції, Київської Угоди, а також статті 498 ЦПК України або статті 367 ГПК України. Такий підхід продемонструє, що суди доклали зусиль для забезпечення належного процесу / природної справедливості (*due process, natural justice etc*).
- Робоча група вважає, що повідомлення іноземних держав шляхом розміщення оголошення на офіційному вебпорталі судової влади України має бути *“способом останньої надії”* та застосовуватись лише у тих випадках, коли не спрацювали жодні інші способи повідомлення. Водночас, суд має продемонструвати, що такі інші способи повідомлення не є можливими. При цьому, Робоча група рекомендує використовувати такий спосіб повідомлення поряд з альтернативними способами повідомлення про судовий розгляд відповідно до рекомендацій, зазначених нижче. Робоча група відзначає, що аналогічний підхід застосовується деякими країнами ЄС, наприклад Естонією та Німеччиною. Так, в Естонії, якщо іноземна держава ігнорує вручення документів дипломатичними каналами, Естонське посольство у такій державі попереджає її, що *“вручення відбувається шляхом публікації на підставі національного права Естонії (на підставі статті 317 Цивільного процесуального Кодексу)”*.
- Робоча група **рекомендує** повідомляти російську федерацію та надсилати їй процесуальні документи в особі її генеральної прокуратури, міністерства юстиції та міністерства закордонних справ на їхні відповідні офіційні електронні адреси.
- Робоча група **рекомендує** застосовувати сервіси міжнародної доставки, які мають сполучення з російською федерацією, як спосіб вручення у вигляді прямої доставки документів. У зв'язку з тим, що за правилами цивільного судочинства з позовами про стягнення заподіяних збитків з російської федерації звертаються переважно фізичні особи, а тягар

надсилання документів покладений на суд, вважаємо такий спосіб вручення більш доречним для господарського судочинства, де суд може запропонувати / доручити стороні здійснити таке надсилання за власний кошт.

- Робоча Група не рекомендує надсилати документи дипломатичним представництвам російської федерації в третіх країнах з огляду на те що, такі дії можуть становити втручання в суверенітет іноземної держави та порушувати принцип недоторканості дипломатичних представництв і, відповідно, не розглядатимуться як належне повідомлення в разі подальшого визнання та виконання рішень українських судів в іноземних державах.

Щодо перекладу документів

Робоча група **рекомендує**:

- з метою дотримання процесуальних прав російської федерації як відповідача (що необхідне для виконання українських судових рішень закордоном) та належного повідомлення відповідача про дату, час та місце розгляду справи забезпечити переклад основних документів щодо справи на російську мову до відкриття провадження у справі;
- перекладати щонайменше позовну заяву з додатками та ухвалу про відкриття провадження;
- засвідчувати вірність перекладу нотаріально;
- розглядати можливість покласти вартість перекладу та засвідчення на позивачів та рекомендувати позивачам перекласти ухвалу про відкриття провадження; та
- у разі заявлення позивачами вимог про компенсацію витрат на переклад документів, відносити їх до судових витрат та покласти на відповідача в порядку передбаченому процесуальним законодавством.

Щодо процесуальних строків

Враховуючи можливість застосування судом подовжених строків в межах, визначених ЦПК та ГПК України, Робоча група **рекомендує** судам України встановлювати подовжені строки для проведення підготовчого засідання, а також для відповідача (російської федерації) для надання відзиву на позов:

- встановлювати строк для проведення підготовчого провадження не менше 60 днів з дня відкриття провадження у справі та продовжувати такий строк за ініціативи суду до 30 днів у разі неявки відповідача (на підставі частини 3 статті 189 ЦПК України, частини 3 статті 177 ГПК України);
- встановлювати відповідачу строк на подання відзиву, близький або аналогічний строку, відведеному для проведення підготовчого провадження (на підставі частини 7 статті 178 ЦПК України, частини 8 статті 165 ГПК України);
- у разі відсутності будь-якого підтвердження про вручення або безпосередню доставку документів відповідачу, продовжувати строк відповідачу на подання відзиву додатково на 30 днів;
- у мотивувальній частині ухвал вказувати, що надання відповідачу максимального строку для подання відзиву зумовлено тим, що відповідач є іноземною державою, і такий строк дозволяє повідомити відповідача завчасно до розгляду справи та такий строк є достатнім для підготовки відповідачем відзиву;
- якщо на момент розгляду справи, призначеної в межах процесуальних строків, встановлених ЦПК та ГПК України, сторона-нерезидент не з'явилась у судове засідання і не отримано будь-якого підтвердження про вручення або безпосередню доставку документів, рекомендувати судам продовжувати строк вирішення спору з одночасним відкладенням розгляду справи так, щоб з дати направлення російській федерації ухвали про відкриття провадження у справі минув термін, який становить щонайменше шість місяців (на підставі статті 3 Закону України "Про міжнародне приватне право", частини 2 статті 15 Гаазької Конвенції).

Щодо наступних повідомлень

Робоча група **рекомендує** здійснювати наступні повідомлення у справі шляхом розміщення оголошень на офіційному вебпорталі судової влади та надсилання електронних повідомлень на офіційні адреси електронної пошти уповноважених органів російської федерації.

Щодо направлення судового рішення

З огляду на найкращу міжнародну та іноземну практику, а також вимоги українського процесуального законодавства, Робоча група рекомендує судам організувати вручення судових рішень, винесених у справах про відшкодування шкоди, завданої війною, державі-відповідачу. За відсутності можливості застосувати механізми вручення судових документів, передбачені міжнародними угодами, Робоча група рекомендує судам використовувати альтернативні методи вручення судових рішень, зокрема:

- надсилання судових рішень на електронні пошти державних органів, уповноважених здійснювати представництво російської федерації в іноземних судових провадженнях (на момент підготовки даних рекомендацій: генеральна прокуратура, міністерство юстиції та міністерство закордонних справ); та
- надсилання судових рішень сервісами міжнародної доставки, які мають сполучення з російською федерацією (наприклад, DHL).

Щодо належного обґрунтування мотивів судового рішення

- Оскільки рішення українських судів з питань компенсації шкоди, завданої війною, ймовірно будуть неодноразово досліджуватись іноземними судами в провадженнях про визнання та надання дозволу на виконання таких рішень, Робоча група **рекомендує** детально обґрунтовувати підстави для винесення рішень. Мотивація має бути конкретна, недвозначна та заснована на доказах (у справах про компенсацію майнової шкоди) та релевантних фактичних обставинах (зокрема, у справах про компенсацію моральної шкоди). Суду належить установити, які конкретні права позивача було порушено (право на життя, здоров'я, свободу, право власності на майно тощо).
- Робоча група **рекомендує** судам уникати підходу, за якого заявлена позивачем сума на відшкодування моральної шкоди "автоматично" приймається судом як належна. При визначенні суми відшкодування слід брати до уваги всі фактичні обставини справи й урахувати практику міжнародних судових установ щодо обрахунку справедливої сатисфакції за моральні страждання.
- Робоча група **рекомендує** також обґрунтовувати у тексті рішень факт належного повідомлення відповідача про розгляд справи та підстави незастосування юрисдикційного імунітету російської федерації під час розгляду справи.

III. Належне повідомлення / вручення документів

1. Повідомлення сторін про розгляд справи, що включає надання сторонам достатнього часу для представлення своєї позиції, є важливим для дотримання засадничих принципів рівності та змагальності сторін судового провадження. Як складова цих принципів, повідомлення сторін необхідне для відповідності судочинства верховенству права, належному відправленню правосуддя (due process) та справедливому розгляду справи (fair trial).⁴

2. Недотримання вимог щодо повідомлення сторін про розгляд справи, що включає надання сторонам достатнього часу для представлення своєї позиції, може призвести як до скасування судового рішення в порядку апеляційного провадження,⁵ так і до неможливості його визнання і виконання в інших країнах.⁶ Так, наприклад, Конвенція про визнання та виконання судових рішень у цивільних або комерційних справах, вчинена 2 липня 2019 року в Гаазі, яка була нещодавно ратифікована Україною, передбачає, що у визнанні та виконанні судового рішення може бути відмовлено, якщо *“документ, на підставі якого порушено провадження або еквівалентний документ, який містить виклад основних елементів позову, (i) не був вручений відповідачу завчасно та у такий спосіб, щоб надати йому можливість організувати свій захист [...], або (ii) був вручений відповідачу у запитуваній Державі у спосіб, що є несумісним з основоположними принципами запитуваної Держави стосовно вручення документів”*.⁷

3. Аналогічні положення можна знайти у законодавстві щодо визнання та виконання іноземних судових рішень багатьох країн світу. Для прикладу у США,⁸ Сполученому Королівстві,⁹ Німеччині,¹⁰ Гонконзі¹¹ та ОАЕ.¹²

III.(1) Щодо повідомлення / вручення документів згідно зі статтями 498 ЦПК та 367 ГПК

4. Під час вирішення питання про визнання та приведення до виконання українського судового рішення іноземний суд буде враховувати дотримання, по-перше, приписів українського процесу, включаючи

⁴ Європейська Комісія “За демократію через право”, Чекліст щодо верховенства права, 2016 рік; Часткове рішення щодо юрисдикції та відповідальності у справі Мохамед Амар Аль-Бахлул проти Республіки Таджикистан, справа SCC №

064/2008, від 2 вересня 2009 року, п. 221.

⁵ ЦПК, ст. 376(3)(3); ГПК, ст. 277(3)(3).

⁷ ЦПК, ст. 468(2)(2).

Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах, ратифікована

⁸ Законом України № 2342-IX від 1 липня 2022 року, ст. 7(1)(а).

⁹ Типовий Акт США про визнання іноземних судових рішень про стягнення грошей, 2005 року, ст. 4 (**Примітка:** положення

¹⁰ Типового Акту тою чи іншою мірою відображенні в законодавстві більшості штатів).

¹¹ Акт Сполученого Королівства про (взаємне виконання) іноземних судових рішень с. 13, 1933 року, ст. 4.

¹² Цивільне процесуальне уложення Німеччини, 2005 року, ст. 328.

Положення Гонконгу про (взаємне виконання) іноземних судових рішень, 1960 року, ст. 6.

Федеральний Закон ОАЕ про введення в дію цивільного процесуального кодексу № 11, 1992 року, ст. 235.

застосовні міжнародні договори, а по-друге, універсальних норм належного процесу / природної справедливості (due process, natural justice etc).

5. При вирішенні спорів про стягнення збитків, спричинених збройною агресією, відповідачем виступає іноземна держава – російська федерація. Для дотримання згаданих вище приписів і норм, її потрібно повідомити про відкриття судового провадження належним чином. Враховуючи статус іноземної держави як учасника судового процесу, російську федерацію неможливо належно повідомити на території України, що викликає необхідність вручити документи закордоном.

6. Процесуальними кодексами (Цивільним процесуальним кодексом України – надалі ЦПК або ЦПК України, та Господарським процесуальним кодексом – надалі ГПК або ГПК України) передбачено, що у випадку необхідності вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням в порядку статей 498 ЦПК та 367 ГПК.

7. Стаття 498 ЦПК передбачає:

"1. У разі якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі - іноземний суд) у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України" (підкреслення додано авторами).

8. Стаття 367 ГПК передбачає:

"1. У разі якщо в процесі розгляду справи господарському суду необхідно вручити документи, отримати докази, провести окремі процесуальні дії на території іншої держави, господарський суд може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі - іноземний суд) у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України" (підкреслення додано авторами).

9. Відповідно, за загальним приписом ГПК та ЦПК, у разі наявності у міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, норм про вручення судових документів іноземним державам, такі норми матимуть пріоритет над порядком вручення, передбаченим національним законодавством.

III.(2) Процедури передбачені міжнародними договорами

10. Робоча група звертає увагу, що Україною було ратифіковано принаймні три міжнародні договори, що *prima facie* можуть застосовуватися до питань вручення судових документів іноземним державам, а саме (1) Конвенцію про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року (надалі "Гаазька Конвенція"), (2) Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року (надалі "Мінська Конвенція") та (3) Угоду про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності від 19 грудня 1992 року (надалі "Київська Угода"). Робоча група проаналізувала застосовність кожного із цих договорів.

III.(2a) Гаазька Конвенція

11. Відповідно до частини 1 статті 1 Гаазької Конвенції вона застосовується у цивільних та комерційних справах щодо всіх випадків, коли існує потреба в передачі судових та позасудових документів для вручення за кордоном.

12. Робоча група відмічає, що росією було зроблено наступну декларацію щодо Гаазької Конвенції: "Вельми бажано, щоб документи, що призначаються для вручення Російській Федерації, Президенту Російської Федерації, Уряду Російської Федерації, Міністерству закордонних справ Російської Федерації" направлялися в дипломатичному порядку, тобто шляхом надсилання за допомогою вербальних нот дипломатичними установами іноземних держав, акредитованих у Російській Федерації".¹³ Робоча Група констатує, що у зв'язку із розривом дипломатичних відносин між росією та Україною,¹⁴ вручення документів російській федерації як відповідачу в обраний нею спосіб за Гаазькою Конвенцією неможливе.

¹³ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MMAp>

¹⁴ Заява МЗС України щодо розриву дипломатичних відносин із Російською Федерацією від 24 лютого 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMAv>

¹⁵ Відшкодування збитків, завданих воєнними діями рф: як отримати підтвердження повідомлення рф про судовий розгляд та надіслання судових документів, Орест Бумба, адвокат ЮК "АРМАДА", 10 листопада 2023 року, доступ за посиланням: <https://urlc.net/MMAD>

13. Це також корелюється із позицією, яку органи російської федерації займають у деяких справах, наприклад:¹⁵

*“Міністерство закордонних справ Російської Федерації, посилаючись на ноту від 15 лютого 2023 року № 2142/2дснг, повертає без розгляду судові документи, що надійшли в додатку до звернень [ПП], який представляє інтереси *****, для передачі відправнику. Міністерство нагадує, що надсилання матеріалів судових справ, зокрема повідомлень про призначені засідання, шляхом приватного звернення до російських відомств не відповідає вимогам порядку перепровадження та оформлення прохань про міжнародну правову допомогу, встановленим, зокрема, чинною у взаємовідносинах Російської Федерації та України Конвенцією про вручення за кордоном судових і позасудових документів у цивільних або торговельних справах 1965 року з урахуванням заяв Російської Федерації за Конвенцією 1965 року. Міністерство підтверджує, що всі документи аналогічного змісту в разі надходження на адресу Російської Федерації будуть залишені без розгляду” (підкреслення додано авторами).*

14. Водночас, Робоча група відзначає, що і без вказаного застереження виконання приписів Гаазької Конвенції не є можливим. Згідно з частиною 1 статті 2 Конвенції кожна Договірна Держава призначає Центральний Орган, обов'язком якого є отримання прохань про вручення документів, що виходять від інших Договірних Держав, і здійснення процесуальних дій відповідно до положень статей 3-6.

15. Відповідно до статті 5 Гаазької Конвенції Центральний Орган запитуваної Держави власноручно вручає документ або забезпечує його вручення відповідним органом: (а) у спосіб, визначений його внутрішнім правом для вручення документів, складених в цій державі, особам, що перебувають на її території, або (b) в особливий спосіб, обумовлений запитуючим органом, якщо такий спосіб не є несумісним з законами запитуваної Держави.

16. Водночас статтю 10 Гаазької Конвенції передбачені альтернативні способи надсилання судових документів, які можуть застосовуватись у разі, якщо запитувана Держава не заперече проти їх застосування. Серед альтернативних способів, зокрема, передбачено надсилання безпосередньо поштою особам, які перебувають за кордоном.

¹⁵ Відшкодування збитків, завданих воєнними діями РФ: як отримати підтвердження повідомлення РФ про судовий розгляд та надіслання судових документів, Орест Бумба, адвокат ЮК "АРМАДА", 10 листопада 2023 року, доступ за посиланням: <https://urlc.net/Kvlo>

17. Слід зазначити, що росія відмовилася від допустимості застосування щодо неї статті 10 Гаазької Конвенції та визначила міністерство юстиції центральним органом для цілей статті 2 Гаазької Конвенції, а також органом, уповноваженим приймати документи, що передаються консульськими установами, відповідно до статті 9 Гаазької Конвенції. Крім того, нею зроблено зауваження, що відповідно до частини 3 статті 5 документи, що підлягають врученню на території російської федерації, приймаються лише в тому випадку, якщо вони складені російською мовою або перекладені на російську мову.

18. Як згадано вище, 24 лютого 2022 року Міністерство закордонних справи України повідомило міністерство закордонних справ російської федерації про прийняте Україною рішення розірвати дипломатичні відносини з росією, що були встановлені Протоколом про встановлення дипломатичних відносин між Україною та російською федерацією від 14 лютого 1992 року. Відтак, діяльність дипломатичних представництв України в росії та росії в Україні, а також будь-яке дипломатичне спілкування припинено відповідно до Віденської Конвенції про дипломатичні зносини 1961 року.¹⁶

19. Відповідно до статті 63 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року: **“Розрив дипломатичних або консульських відносин між учасниками договору не впливає на правові відносини, встановлені між ними договором, **за винятком випадків, коли наявність дипломатичних або консульських відносин потрібна для виконання договору**” (підкреслення додано авторами).**

20. Оскільки дипломатичні відносини України та російської федерації розірвано, українські суди не мають можливості вручити судові документи на території держави агресора через механізм Гаазької Конвенції. Так, в деяких судових справах українські суди зверталися з судовим дорученням до Міністерства юстиції України щодо можливості вручення процесуальних документів відповідачу та отримували офіційну відповідь про те, що *“вирішення питання щодо направлення до російської федерації доручення про вручення судових документів на території держави-агресора не вбачається можливим”*.¹⁷

¹⁶ Див., наприклад, постанову Східного апеляційного господарського суду в справі № 905/839/22 від 7 листопада 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvlz>; постанову Східного апеляційного господарського суду в справі № 922/4628/23 від 15 грудня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/KvlB>

¹⁷ Див., наприклад, рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя в справі № 334/2768/23 від 13 липня 2023 року, доступне за посиланням: <https://urlc.net/KvlF>

21. Крім того, у листі № 25814/12.1.1/32-22 від 21 березня 2022 року Міністерство юстиції України прямо просить *“не здійснювати будь-яке листування, що стосується співробітництва з установами юстиції росії і білорусі на підставі міжнародних договорів України з питань міжнародно-правових відносин та правового співробітництва у цивільних і кримінальних справах, та у галузі міжнародного приватного права, крім випадків передачі судам чи громадянам на території України документів, одержаних за результатами виконання запитів, доручень і клопотань”*.¹⁸ Українські суди враховують вказаний лист у своїй діяльності.¹⁹

22. Також, в українських судових рішеннях зустрічаються посилання на листи Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України, які деталізують підхід до вказаних питань:

I. “Функціонування закордонних дипломатичних установ України на території Російської Федерації та діяльність дипломатичних установ Російської Федерації на території України зупинено. Комунікація Міністерства закордонних справ України з органами державної влади Російської Федерації за посередництва третіх держав не здійснюється. У зв’язку з чим наразі унеможливлено сприяння органами дипломатичної служби України у переданні судових документів російській стороні (листи Міністерства закордонних справ України вих. № 71/17-500-67127 від 04.09.2022 та вих. № 71/17-500-77469 від 03.10.2022)” (підкреслення додано авторами).

II. “Листом від 04.09.2022 № 71/17-500-67127 щодо надання інформації про можливість вручення судових документів на території російської федерації Міністерство закордонних справ України повідомило таке: - через повномасштабну агресію російської федерації проти України дипломатичні відносини між Україною та російською федерацією розірвано, а всіх співробітників закордонних дипломатичних установ України евакуйовано

¹⁸ Лист Міністерства юстиції України № 25814/12.1.1/32-22 від 21 березня 2022 року “Щодо забезпечення виконання міжнародних договорів України у період воєнного стану”, доступний за посиланням: <https://urlc.net/KvIR>; Огляд судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду щодо вручення за кордоном документів у господарських справах від 26 вересня 2023 року, доступний за посиланням: <https://urlc.net/KvIW>.

¹⁹ Див., наприклад, ухвалу Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в справі № 21/96 від 26 липня 2022 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvm2>; “Огляд ЗМІ. Проблемні питання розгляду спорів у господарському судочинстві, пов’язані з відшкодуванням шкоди, завданої рф”, Сергій Стасюк, суддя Господарського суду міста Києва, кандидат юридичних наук, 29 березня 2023 року, доступ за посиланням: <https://urlc.net/MMBN>.

²⁰ Див., наприклад, постанову Північного апеляційного господарського суду у справі № 910/20620/21 від 14 грудня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMBQ>; Ухвалу Західного апеляційного господарського суду в справі № 914/3711/23 від 8 січня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMBU>.

з території держави-агресора; - з огляду на зазначене наразі **унеможливлено надання органами дипломатичної служби України сприяння щодо передачі судових документів російській стороні**" (підкреслення додано авторами).²¹

III. "[П]ередача будь-яких документів компетентним органам Російської Федерації, у тому числі дипломатичними каналами, наразі неможлива (лист Міністерства юстиції України вих. № 100817/98748-22-22/12.1.3 від 31.10.2022). Отже, **відсутня можливість для направлення ухвал ані безпосередньо на адресу відповідача, ані шляхом направлення доручення, ані іншими дипломатичними каналами**" (підкреслення додано авторами).²²

IV. "Міністерство юстиції України листом від 06.10.2022 № 91935/114287-22-22/12.1.1 повідомило про те, що статтю 8 Конвенції 1965 року передбачено, що кожна Договірна Держава може здійснювати вручення судових документів особам, які перебувають за кордоном, без застосування будь-якого примусу безпосередньо за допомогою своїх дипломатичних або консульських агентів; згідно з застереженням російської федерації до статті 8 Конвенції "дипломатичним та консульським агентам іноземних Держав не дозволяється здійснювати вручення документів на території російської федерації, крім випадків, коли документ підлягає врученню громадянину Держави походження цих документів". Відтак, **оскільки наразі дипломатичні відносини України і російської федерації розірвано, то можливості вручити документи суду на території держави агресора не вбачається за можливе**" (підкреслення додано авторами).²³

23. Очевидно, що з урахуванням відмови російської федерації від отримання судових документів альтернативними шляхами, розірвання дипломатичних відносин Україною, а також позиції Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України, надсилання судових документів шляхами, визначеними Гаазькою Конвенцією, не є можливим.

²¹ Див., наприклад, ухвалу Господарського суду міста Києва в справі № 910/4242/24 від 15 квітня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMCr>.

²² Див., наприклад, постанову Північного апеляційного господарського суду в справі № 910/20620/21 від 14 грудня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/KvmX>; Ухвалу Західного апеляційного господарського суду в справі № 914/3711/23 від 8 січня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvn8>.

²³ Див., наприклад, ухвалу Господарського суду міста Києва в справі № 910/4242/24 від 15 квітня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvne>.

24. Слід звернути увагу, що відповідно до частини 1 статті 1 Гаазької Конвенції вона не застосовується, якщо адреса особи, якій необхідно вручити документ, невідома. Це підтверджує, що існують випадки, коли Конвенція може не застосовуватися, зокрема, через фактичну неможливість здійснення направлення через відсутність адреси отримувача.

25. В умовах неможливості жодними каналами здійснити фізичне направлення судових документів можна говорити про неможливість застосування Конвенції, що за її змістом не виключається. А тому суди можуть не застосовувати її (при цьому детально пояснюючи, чому вони не застосовують Гаазьку Конвенцію), однак мають забезпечити відповідачу право на захист іншими шляхами, як Робоча група пояснює далі у цих рекомендаціях.

III.(2в) Мінська Конвенція та Київська Угода

26. Підписання Гаазької Конвенції не забороняє договірним державам укладати між собою інші міжнародні угоди з питання порядку вручення судових документів. До початку повномасштабної агресії російської федерації проти України ці питання також регулювалися Мінською Конвенцією та Київською Угодою. Проте Робоча група вважає, що вручення судових документів за обидвома міжнародними договорами перестало бути можливим через вихід України із цих договорів.

Мінська Конвенція

27. Закон України № 2783-ІХ, який набрав чинності 23 грудня 2022 року, передбачає зупинення дії Мінської Конвенції та Протоколу до неї у відносинах з російською федерацією та республікою білорусь та подальший вихід з неї України.

28. Відповідно до статті 72 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів, якщо договором не передбачається інше або якщо учасники не погодились про інше, зупинення дії договору відповідно до його положень або відповідно до цієї Конвенції звільняє учасників, у взаємовідносинах яких зупиняється дія договору, від зобов'язання виконувати договір у своїх взаємовідносинах протягом періоду зупинення.

29. Стаття 25 Закону України “Про міжнародні договори України” містить аналогічну норму, відповідно до якої зупинення дії міжнародного договору України за умов, якщо договір не передбачає іншого, чи за відсутності іншої домовленості з іншими його сторонами, звільняє Україну від зобов’язання виконувати його протягом періоду зупинення дії договору з тими його сторонами, з якими зупинено дію договору, і не впливає стосовно іншого на встановлені договором правові відносини України з іншими його сторонами.

30. У період зупинення дії міжнародного договору Україна утримується від дій, які могли б перешкодити поновленню дії договору. За повідомленням Міністерства закордонних справ України дію Мінської Конвенції у відносинах з російською федерацією та республікою білорусь зупинено з 27 грудня 2022 року. З дати зупинення дії Мінської Конвенції не здійснюється співробітництво судів та інших компетентних органів України з відповідними органами російської федерації та республіки білорусь з питань надання правової (судової) допомоги та екстрадиції у цивільних і кримінальних справах на підставі Конвенції, у тому числі безпосередні зносини установ юстиції відповідно до Протоколу до неї.

31. Щодо виходу України з Мінської Конвенції та Протоколу, то Конвенція вважається припиненою для України у відносинах з усіма її сторонами з 19 травня 2024 року, оскільки напередодні закінчується черговий п’ятирічний період дії Конвенції для України, а відповідно до частини 2 статті 84 Мінської Конвенції кожна Договірна Сторона може вийти з цієї Конвенції, направивши письмове повідомлення про це депозитарію за 12 місяців до закінчення поточного п’ятирічного терміну її дії.

32. Таким чином, з кінця грудня 2022 року Мінська Конвенція не може підлягати застосуванню Україною для направлення судових доручень у російську федерацію чи республіку білорусь.

33. Крім того, Мінська Конвенція в принципі прямо не зазначає, чи її положення про вручення документів застосовуються у випадку вручення документів Договірній Стороні, що виступає відповідачем у справі. Комплексне тлумачення преамбули та відповідних положень Мінської Конвенції (статті 1 та 10) дозволяє зробити висновок, що вона застосовується тільки при врученні документів громадянам та юридичним особам Договірних Сторін, а не власне Договірній стороні (наприклад, російській федерації).

34. В будь-якому випадку, передбачений статтею 5 Мінської Конвенції порядок зносин – через центральні органи компетентних установ юстиції Договірних Сторін – практично неможливо реалізувати через розрив дипломатичних відносин між Україною та російською федерацією, як було описано вище.

Київська Угода

35. Закон України № 2855-ІХ, який набрав чинності 5 лютого 2023 року, передбачає вихід України з Київської Угоди на підставі статті 62 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів у зв'язку з докорінною зміною обставин, які існували на дату укладення Київської Угоди.

36. Відповідно до статті 2 Закону України *“Про міжнародні договори України”, “припинення дії – втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору)”*.

37. Згідно з частиною 1 статті 70 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів та статтею 25 Закону України *“Про міжнародні договори України”,* припинення дії міжнародного договору України звільняє Україну від будь-якого зобов'язання щодо виконання договору і не впливає на права, зобов'язання чи правове становище України, що виникли в результаті виконання договору до припинення його дії.

38. Як передбачено у частині 2 статті 70 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів, якщо держава виходить з багатостороннього договору, вказане правило застосовується *“у відносинах між цією державою і кожним з інших учасників договору з дня набрання чинності такого виходу”*.

39. Відповідно до частини 2 статті 24 Закону України *“Про міжнародні договори України”,* припинення та зупинення дії міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, здійснюються у формі закону України. Відповідний Закон України № 2855-ІХ набрав чинності з 5 лютого 2023 року.

40. Таким чином, з лютого 2023 року Київська Угода не підлягає застосуванню Україною для направлення судових доручень в росію чи республіку білорусь.

41. В будь-якому випадку, передбачений статтею 5 Київської Угоди порядок зносин – “компетентні суди та інші органи держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав зносяться одна з одною безпосередньо” – практично неможливо реалізувати через розрив дипломатичних відносин між Україною та російською федерацією.

III.(3) Вручення в порядку статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України за відсутності міжнародних конвенцій

42. Відповідно до статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України, судове доручення надсилається у порядку, встановленому цими кодексами або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

43. Разом з тим, як описано вище (дивись пункти 18-23) Україна розірвала дипломатичні відносини з російською федерацією та евакуювала всіх співробітників дипломатичних та консульських установ України з території держави-агресора. Відповідно, безпосереднє подання судових документів до російської сторони дипломатичними каналами в порядку статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України не є можливим.²⁴ Варто зазначити, що відповідно до статей 45 та 46 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року Україна та російська федерація можуть домовитися про виконання функцій передачі документів дипломатичними каналами (опосередковане) через третю країну, проте на дату цих Рекомендацій Робочій групі про такі домовленості не відомо.

44. Рекомендація: Робоча група констатує неможливість вручення судових документів у порядку Гаазької Конвенції, Мінської Конвенції, Київської Угоди, а також статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України. Робоча група рекомендує, щоб суди у рішеннях чітко згадували та пояснювали неможливість застосування Гаазької Конвенції, Мінської Конвенції, Київської Угоди, а також статті 498 ЦПК України або статті 367 ГПК України. Такий підхід продемонструє, що суди доклали зусиль для забезпечення належного процесу / природної справедливості (*due process, natural justice etc*).

²⁴ Див., наприклад, постанову Східного апеляційного господарського суду в справі № 905/839/22 від 7 листопада 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMDd>; постанову Східного апеляційного господарського суду в справі № 922/4628/23 від 15 грудня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMDI>; постанову Черкаського апеляційного суду в справі № 705/4186/22 від 21 грудня 2022 року доступну за посиланням: <https://urlc.net/KvpP>.

III.(4) Щодо інших способів повідомлення/вручення документів згідно з ЦПК та ГПК

45. Як свідчить актуальна судова практика у справах про відшкодування збитків, завданих у результаті збройної агресії російської федерації, повідомлення російської федерації про розгляд судової справи здійснюється шляхом публікації відповідного оголошення на офіційному вебсайті судової влади України. Такий спосіб повідомлення переважно використовується судами у поєднанні з альтернативними способами повідомлення, зокрема, шляхом направлення відповідних судових документів на електронну пошту уповноважених органів російської федерації або шляхом повідомлення дипломатичних представництв російської федерації у третій державі. Водночас, у деяких справах суди обмежуються публікацією відповідного оголошення на офіційному вебсайті судової влади України.

46. Так, українські суди обґрунтовують неможливість вручення судових документів у порядку, передбаченому відповідними міжнародними договорами України та положеннями статті 498 ЦПК України та статті 367 ГПК України відповідно. Відтак, суди констатують, що єдиним доступним способом повідомлення російської федерації у справі про розгляд справи є розміщення оголошень на сайті судової влади України.²⁵

47. Робоча група вважає, що публікація відповідного оголошення на офіційному вебсайті судової влади України може використовуватися як додатковий спосіб повідомлення російської федерації про розгляд судової справи у поєднанні з іншими доступними способами повідомлення відповідно до наведених нижче рекомендацій.

48. Так, чинне процесуальне законодавство України не передбачає, що у випадку неможливості звернення із судовим дорученням для вручення відповідачу судових документів або вручення судових документів дипломатичними каналами, така сторона може бути повідомлена про судовий розгляд шляхом публікації оголошення на офіційному вебсайті судової влади України. Водночас, українські суди часто посилаються на положення частини 4 статті 122 ГПК України та частини 10 статті 187 ЦПК України відповідно, які врегульовують питання повідомлення сторони або

²⁵ Див., наприклад, ухвалу Господарського суду м. Києва в справі № 910/10517/22 від 7 листопада 2022 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMDC>; ухвалу Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області в справі № 285/761/24 від 23 травня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMDK>; ухвалу Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська в справі № 201/5634/24 від 21 травня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMDQ>; ухвалу Київського районного суду м. Харкова в справі № 643/3750/24 від 10 травня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvoi>.

іншого учасника справи, місцезнаходження якого невідоме.²⁶

49. Робоча група відзначає, що наразі українські суди переважно використовують такий спосіб повідомлення як публікація відповідного оголошення про судовий розгляд на офіційному вебсайті судової влади як один зі способів, зокрема, або (а) зобов'язуючи при цьому позивача направляти відповідні судові документи російській федерації в особі генеральної прокуратури російської федерації, міністерства юстиції або міністерства закордонних справ на їхні офіційні електронні адреси або на адресу дипломатичних представництв російської федерації у третій країні; або (б) направляючи відповідні судові документи вказаним чином самостійно. Наприклад:

I. У справі № 911/233/23 (911/3536/23) Господарський суд Київської області, посилаючись на неможливість вручення російській федерації судових документів дипломатичними каналами, зупинення функціонування закордонних дипломатичних установ України на території росії та зупинення діяльності дипломатичних установ росії на території України, за відсутності комунікації Міністерства закордонних справ України з органами влади росії за посередництва третіх держав, а також, зважаючи на те, що АТ "Укрпошта" припинила доставку поштових відправлень до / з росії, ухвалив, що повідомлення російській федерації в особі генеральної прокуратури російської федерації та Державної корпорації розвитку Веб.РФ (як співвідповідача) про розгляд справи здійснюватиметься шляхом розміщення оголошення на офіційному вебсайті судової влади України. Крім того, додатково суд зобов'язав позивача направляти процесуальні документи відповідачам з подальшим наданням доказів такого направлення, зокрема, на адресу посольства російської федерації та офісу ДКР Веб.РФ в іншій країні.²⁷

II. У справі № 914/3711/23 господарський суд, посилаючись на розірвання дипломатичних відносин із російською федерацією, а також вихід України з Київської Угоди, дійшов висновку про неможливість звернення із судовим дорученням для вручення російській федерації судових документів про відкриття провадження у справі. Відтак, посилаючись на положення частини 4 статті 122 ГПК України, суд вирішив за необхідне подальше

²⁶ Див., наприклад, ухвалу Господарського суду Чернігівської області в справі № 914/3711/23 від 12 березня 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/KvoX>; ухвалу Господарського суду м. Києва в справі № 910/4720/22 від 6 грудня 2022 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/KvoB>; ухвалу Господарського суду м. Києва в справі № 910/9159/23 від 15 червня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMEu>; ухвалу Жовтневого районного суду м. Запоріжжя в справі № 331/4708/23 від 28 липня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/KvoO>.

²⁷ Ухвала Господарського суду Київської області у справі № 911/233/23 (911/3536/23) від 11 грудня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvoW>.

повідомлення відповідача про дату, час і місце розгляду справи здійснювати шляхом розміщення оголошення на офіційному вебсайті судової влади України. Крім того, суд додатково зобов'язав позивача направити скан-копії відповідних судових документів на офіційну електронну пошту міністерства юстиції російської федерації – pr@minjust.gov.ru та в посольство російської федерації в Польщі.²⁸

III. У справі № 910/6561/23 господарський суд встановив неможливість звернення із судовим дорученням для вручення російській федерації судових документів про відкриття провадження у справі у порядку статті 367 ГПК України. Відтак, посилаючись на положення частини 4 статті 122 ГПК України, суд прийшов до висновку, що з опублікуванням оголошення про виклик на офіційному вебсайті судової влади російська федерація вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи. Водночас, суд зобов'язав позивача направити скан-копії нотаріально засвідченого перекладу ухвали про відкриття провадження на офіційну електронну пошту (адресу) міністерства юстиції російської федерації – pr@minjust.gov.ru, докази чого надати суду.²⁹

Аналогічний підхід господарські суди застосували у низці інших справ щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок агресії російської федерації.³⁰

IV. У справі № 331/4737/23 Жовтневий районний суд м. Запоріжжя, встановивши, що передача будь-яких документів компетентним органам російської федерації, у тому числі дипломатичними каналами, наразі неможлива (посилаючись на відповідні повідомлення Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України), констатує, що з 27 грудня 2022 року українською стороною зупинена дія Мінської Конвенції у відносинах України з російською федерацією та республікою білорусь, а також посилаючись на зупинення поштового сполучення між Україною та російською федерацією, з метою вжити всіх можливих заходів для повідомлення відповідачів про розгляд справи, ухвалив (а) направити ухвалу про відкриття провадження по справі разом із примірником позовної заяви з додатками на наявну в мережі Інтернет електронну адресу посольства російської федерації, а також (б) розмістити оголошення про

²⁸ Ухвала Господарського суду Чернігівської області в справі № 914/3711/23 від 12 березня 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvp7>.

²⁹ Ухвала Господарського суду м. Києва в справі № 910/6561/23 від 22 серпня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMET>.

³⁰ Див., наприклад, ухвалу Господарського суду м. Києва в справі № 910/19584/23 від 27 грудня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvph>; ухвалу Господарського суду м. Києва в справі № 910/1340/24 від 8 лютого 2024 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMF1>; ухвалу Господарського суду м. Києва в справі № 916/4333/23 від 9 листопада 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMF9>.

виклик відповідачів на відповідному сайті суду судової влади України.³¹ Аналогічний підхід було застосовано судами загальної юрисдикції, які розглядали справи про відшкодування шкоди, завданої внаслідок агресії російської федерації, у порядку цивільного судочинства, у низці інших справ (у тому числі шляхом направлення ухвали про відкриття провадження по справі разом із примірником позовної заяви з додатками на наявні в мережі Інтернет електронні адреси посольства російської федерації та міністерства закордонних справ російської федерації).³²

50. Окремо звертаємо увагу на позицію Верховного Суду у справі за заявою про визнання та надання дозволу на виконання арбітражного рішення. Так, у справі № 824/40/22 Верховний Суд звернувся із судовим дорученням до міністерства юстиції російської федерації про вручення російській федерації копії ухвали про відкриття апеляційного провадження, копії апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів³³, зупинив провадження у справі до надходження відповіді від компетентного органу російської федерації про виконання доручення. Одночасно Верховний Суд звернувся до Міністерства закордонних справ України для вручення відповідних судових документів міністерству юстиції російської федерації.³⁴

51. Посилаючись на пояснення Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України щодо неможливості передачі судового доручення, у тому числі дипломатичними каналами, Верховний Суд поновив провадження у справі та розмістив інформацію про розгляд справи на офіційному сайті Верховного Суду. Верховний Суд прийшов до висновку, що таким чином вжив усіх визначених чинним законодавством та міжнародними угодами заходів для повідомлення російської федерації про судовий розгляд.³⁵

52. Рекомендації: З огляду на зазначене, Робоча група вважає, що повідомлення іноземних держав шляхом розміщення оголошення на офіційному вебпорталі судової влади України має бути *“способом останньої надії”* та застосовуватись лише у тих випадках, коли не спрацювали жодні інші способи повідомлення.

³¹ Ухвала Жовтневого районного суду м. Запоріжжя в справі № 331/4737/23 від 28 липня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMFv>.

³² Див., наприклад, ухвалу Жовтневого районного суду м. Запоріжжя в справі № 331/4791/23 від 28 липня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/MMFD>; ухвалу Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська в справі № 201/4671/23 від 3 травня 2023 року, доступну за посиланням: <https://urlc.net/Kvq6>.

³³ Ухвала Верховного Суду в справі № 824/40/22 від 9 вересня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMFW>.

³⁴ Ухвала Верховного Суду в справі № 824/40/22 від 9 вересня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMG3>.

³⁵ Постанова Верховного Суду в справі № 824/40/22 від 9 лютого 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvqf>.

Водночас, суд має продемонструвати, що такі інші способи повідомлення не є можливими. При цьому, Робоча група рекомендує використовувати такий спосіб повідомлення поряд з альтернативними способами повідомлення про судовий розгляд відповідно до рекомендацій, зазначених нижче. Робоча група відзначає, що аналогічний підхід застосовується деякими країнами ЄС, наприклад Естонією та Німеччиною.³⁶ Так, в Естонії, якщо іноземна держава ігнорує вручення документів дипломатичними каналами, Естонське посольство у такій державі попереджає її, що “вручення відбувається шляхом публікації на підставі національного права Естонії (на підставі статті 317 Цивільного процесуального Кодексу)”.³⁷

III.(5) Альтернативні способи повідомлення / вручення документів, що можуть бути використані позивачами

53. У цьому розділі Робоча група наводить альтернативні способи повідомлення / вручення документів у іноземному законодавстві та міжнародних конвенціях і аналізує наскільки такі способи можуть бути застосовані українськими судами з огляду на положення процесуального закону України (ЦПК та ГПК).

54. Аналізуючи альтернативні способи повідомлення / вручення документів, Робоча група враховує висновок Верховного Суду, відповідно до якого: “Ключовим для оцінки правомірності цих дій суду [повідомлення учасника процесу] має бути не спосіб їх вчинення (надсилання чи ненадсилання рекомендованого листа), а їхня здатність забезпечити досягнення мети – інформування особи про судові рішення, оскільки зазначена обставина стосується початку перебігу строку на вчинення процесуальної дії.”³⁸

55. З огляду на зазначене, поряд з аналізом альтернативних способів повідомлення на відповідність вимогам процесуального закону України, Робоча група бере до уваги також фактичну ефективність такого способу для досягнення загальної мети інформування відповідача.

³⁶ Опитувальник, відповіді Естонії та Німеччини.

³⁷ Опитувальник, відповіді Естонії, ст. 25.

³⁸ Постанова Верховного Суду в справі № 927/195/22 від 23 червня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMGk>, Постанова Верховного Суду в справі № 920/367/17 від 20 квітня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvqQ>.

III.(5a) Найпоширеніші у міжнародній практиці способи повідомлення / вручення документів

56. На підставі аналізу міжнародної практики, Робоча група виділила два найпоширеніших способи повідомлення / вручення документів іноземним державам під час судових проваджень у судах інших держав:

I. на підставі спеціальної домовленості між позивачем та іноземною державою

Цей спосіб повідомлення / вручення документів дозволяє позивачу скористатися попередньою домовленістю (наприклад, в укладеному із іноземною державою правочині) або ad hoc домовленістю (наприклад, дипломатичне представництво іноземної держави у країні суду погодилось отримати документи) із іноземною державою щодо способу вручення судових документів. Положення про "спеціальні домовленості" передбачене, серед інших, у статті 22(1)(b) Конвенції ООН, статті 1608(a)(1) FSIA (США), статті 23 AUFSIA (Австралія) та статті 9(1) CSIA (Канада).

II. дипломатичними каналами

Цей спосіб є одним із найбільш традиційних способів повідомлення / вручення судових документів. Хоча міжнародне публічне право не містить визначення "дипломатичних каналів", з Опитувальника і досліджених положень законодавства Робоча група розуміє, що під дипломатичними каналами як правило мається на увазі передача документів міністерству закордонних справ держави суду для подальшої передачі міністерству закордонних справ держави, що отримує, через дипломатичне представництво держави суду у державі, що отримує. Такий спосіб вручення документів передбачений (як основний, чи один з можливих) у переважній більшості досліджених актів: статті 22(1)(c)(i) Конвенції ООН, статті 16(2) Європейської Конвенції, статті 12(1) SIA (Сполучене Королівство), статті 1608(a)(4) FSIA (США), статті 24 AUFSIA, статті 9(2) CSIA (Канада), статті 13(a) Ізраїльського закону про імунітети, статті 52 Іспанського закону про імунітети, статті 7 Чеського закону про МПрП.

Висновок: Робоча група констатує, що жоден із цих способів вручення не працює на практиці стосовно російської федерації. У деліктних правовідносинах (а переважна більшість вимог, що постають із вторгнення російської федерації є саме деліктними) у позивачів як правило не буде "спеціальних домовленостей" із російською федерацією, а вручення дипломатичними каналами не є можливим через розрив дипломатичних відносин між Україною та російською федерацією як описано вище.

Враховуючи наведене, Робоча група не рекомендує їх застосування.

III.(5в) Вручення у спосіб, що дозволений законодавством іноземної держави

58. Цей спосіб повідомлення / вручення документів передбачений статтею 22(1)(с)(ii) Конвенції ООН. Робоча група не знайшла аналогічних положень в інших міжнародних договорах чи актах національного законодавства, хоча варто зазначити, що Конвенцію ООН ратифікували 23 держави, що відображає підтримку такого способу вручення цими державами.

59. Після попереднього перегляду законодавства російської федерації, Робоча група (в якій, втім не було юристів кваліфікованих у російському праві) не знайшла положень, які б регулювали або встановлювали "спосіб повідомлення" російської федерації про судові провадження проти неї закордоном.

60. **Висновок:** Робоча група не вбачає підстав або практичної можливості застосування цього способу повідомлення і не рекомендує його.

III.(5с) Пряма відправка документів

61. Варто зазначити, що деякі країни дозволяють "пряме повідомлення" або "пряму відправку документів" іноземним державам. Так, наприклад, стаття 1608(а)(3) FSIA (США) дозволяє повідомлення / вручення документів шляхом відправки документів "будь-якою поштою, що вимагає підписання повідомлення про вручення" на ім'я "голови міністерства закордонних справ іноземної держави".

62. Хоча Робоча група не знайшла аналогічних положень у проаналізованих міжнародних договорах чи інших актах іноземного законодавства, ми вважаємо, що досвід США вартий уваги особливо через те, що пряма відправка документів у обставинах, що склалися, є чи не єдиним можливим способом направлення документів російській федерації.

63. Нижче Робоча група розглядає та надає рекомендації щодо направлення документів напряму російській федерації (1) електронною поштою, та (2) засобами міжнародного поштового відправлення.

Електронною поштою

64. Робоча група констатує, що в умовах, що склалися, повідомлення електронною поштою на офіційну електронну адресу органів влади російської федерації може бути ефективним способом вручення, який не суперечить ГПК та ЦПК.

65. При цьому, повідомлення електронною поштою має бути здійснене на електронну адресу компетентного органу російської федерації, адже не існує єдиної електронної адреси російської федерації як держави. Відповідно до дослідження Робочої групи, генеральна прокуратура російської федерації з 2021 року є органом, що забезпечує представництво і захист інтересів російської федерації в міждержавних органах, іноземних і міжнародних (міждержавних) судах, іноземних і міжнародних третейських судах (арбітражах), окрім випадків розгляду суперечок між російською федерацією та іноземними державами чи міжнародними організаціями.³⁹

66. Також функції представництва держави в судових спорах виконує міністерство юстиції російської федерації⁴⁰ та міністерство закордонних справ російської федерації.⁴¹ Отже, доречним може бути додаткове відправлення повідомлень електронною поштою на офіційні електронні адреси цих органів.

67. Суд та сторони можуть надсилати процесуальні документи російській федерації в особі генеральної прокуратури російської федерації, міністерства юстиції та міністерства закордонних справ російської федерації на їхні офіційні електронні адреси (на момент написання цих Рекомендацій:

I. генеральна прокуратура – erp_support@genproc.gov.ru;

II. міністерство юстиції – info@minjust.gov.ru; та

III. міністерство закордонних справ – ministry@mid.ru).

³⁹ Федеральний закон рф "Про прокуратуру російської федерації", стаття 39.1(1)

⁴⁰ Положення "Про міністерство юстиції російської федерації", пункт 19(27) [посилання](#); [посилання](#).

⁴¹ Положення "Про міністерство закордонних справ російської федерації" пункт 6(20) [посилання](#).

68. Варто відзначити, що українське процесуальне законодавство встановлює, що сторони подають документи, та вчиняють процесуальні дії в справі в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІТС).⁴² Ця вимога поширюється на позовні заяви та інші процесуальні документи.⁴³ При цьому, обмін документів у ЄСІТС відбувається між електронними кабінетами учасників справи.⁴⁴ Натомість адреса електронної пошти використовується для реєстрації електронного кабінету ЄСІТС.⁴⁵ З огляду на це, направлення на адресу електронної пошти компетентних органів російської федерації не буде вважатися направленням через ЄСІТС в порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

69. Водночас, Робоча група вважає, що сторони можуть використовувати такий спосіб направлення документів у справах проти російської федерації з дозволу суду, позаяк процесуальне законодавство розглядає адресу електронної пошти як спосіб зв'язку з особою поза ЄСІТС.⁴⁶ Про таке направлення сторони можуть зазначати в процесуальних документах, які подають до суду. Крім того, ЦПК та ГПК прямо передбачають можливість виклику та повідомлення судом учасників справи електронною поштою у випадках термінової необхідності, встановлених цими кодексами.⁴⁷ Враховуючи це, Робоча група вважає, що направлення сторонами і судом документів у справах проти російської федерації електронною поштою відповідає нормам ЦПК та ГПК.

70. Раніше Велика Палата Верховного Суду в постанові від 13 вересня 2023 року⁴⁸ у справі № 204/2321/22 допускала застосування адреси електронної пошти із засвідченням кваліфікованим електронним підписом до початку роботи ЄСІТС.

71. Крім того, обов'язок реєструвати та використовувати електронні кабінети в ЄСІТС не поширюється на іноземні (zareєстровані не за законодавством України) органи державної влади, юридичні особи, органи місцевого самоврядування.⁴⁹

⁴² ЦПК, стаття 43(5),(6); ГПК, стаття 42 (5),(6).

⁴³ ЦПК, стаття 177(1); ГПК, стаття 164(1)(1).

⁴⁴ ЦПК, стаття 14(4),(5); ГПК, стаття 6(4),(5).

⁴⁵ Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя № 1845/0/15-21 від 17 серпня 2021 року, пункти 5.8., 9.

⁴⁶ ЦПК, ст. 131(2), ст. 175(3)(2); ГПК, ст. 120(8), ст. 162(3)(2).

⁴⁷ ЦПК, ст. 128 (9); ГПК, ст. 120 (6).

⁴⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 204/2321/22 від 13 вересня 2023 року, доступна за посиланням <https://urlc.net/Kvr0>.

⁴⁹ ЦПК, ст. 14(6); ГПК, ст. 6(6).

Тобто, в органів державної влади російської федерації відсутній обов'язок (і, наскільки Робоча група розуміє – технічна можливість)⁵⁰ реєструвати електронні кабінети в ЄСІТС. Це є підтвердженням допустимості надсилання електронною поштою для цілей повідомлення російської федерації.

72. Отже, за умов, коли російська федерація не має (і не може мати) електронний кабінет у ЄСІТС, судам доцільно застосувати та дозволяти сторонам надсилання на електронну адресу як додатковий спосіб вручення.

73. Робоча група відзначає, що такий підхід вже застосовується деякими українськими судами. Наприклад, Господарський суд міста Києва в справі № 910/5351/23⁵¹ своєю ухвалою визнав належним повідомлення російської федерації за допомогою надсилання на електронну адресу (яка, однак, належала її міністерству юстиції):

“В свою чергу, у мережі Інтернет судом було виявлено електронну пошту Міністерства юстиції російської федерації - pr@minjust.gov.ru, інформація про яку розміщена на сайтах Міністерства юстиції російської федерації <https://minjust.gov.ru>.

Зважаючи на те, що .gov.ru - головний домен російських державних сайтів, на якому знаходиться основний сайт уряду росії, то суд приходить до висновку, що сайти за вказаними посиланнями належать державним органам російської федерації, тому електронна пошта Міністерства юстиції російської федерації - pr@minjust.gov.ru була повідомлена російською федерацією в особі відповідного органу, а відтак є офіційною електронною поштою (адресою) Міністерства юстиції російської федерації.

З огляду на наведене та з метою дотримання конституційних засад змагальності сторін та рівності усіх учасників процесу перед законом і судом, суд вбачає за необхідне вжити всіх можливих заходів для забезпечення можливості відповідача взяти участь у розгляді даної справи.

⁵⁰ Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя № 1845/0/15-21 від 17 серпня 2021 року у пункті 9 вимагає наявності кваліфікованого електронного підпису для реєстрації в ЄСІТС, тоді відповідно до статті 22 Закону України "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги" такий підпис можуть отримати лише українські фізичні та юридичні особи та іноземці (але не іноземні юридичні особи чи іноземні держави / органи державної влади).

⁵¹ Ухвала Господарського суду міста Києва в справі № 910/5351/23 від 2 серпня 2023 року, доступна за посиланням <https://urlc.net/MMH4>.

Дотримання процесуальних умов повідомлення відповідача про те, що до нього було подано позов, надіслання копії позову з додатками та подальше повідомлення про хід розгляду справи, яке є важливим з огляду на майбутнє виконання цього рішення суду в іноземних судових інстанціях, що приділяють увагу саме процесуальним моментам, а не розгляду справи по суті.

Повідомляти відповідача у даній справі та надсилати йому документи необхідно, навіть якщо це держава-терорист і агресор, адже неповідомлення є грубим порушенням закріплених в міжнародних конвенціях та Конституції України основоположних засад судочинства про рівність учасників судового процесу перед законом і судом” (підкреслення додано авторами).

74. Рекомендації: Робоча група рекомендує повідомляти російську федерацію та надсилати їй процесуальні документи в особі її генеральної прокуратури, міністерства юстиції та міністерства закордонних справ на їхні відповідні офіційні електронні адреси.

Міжнародні служби доставки / поштовий зв'язок

75. В умовах відсутності прямого поштового сполучення між Україною та російською федерацією, а також припинення співпраці поштових служб низки держав з поштовою службою російської федерації, доцільно розглядати можливість застосування альтернативних сервісів міжнародної доставки для вручення документів. При цьому варто зважати, що певні сервіси міжнародної доставки також припинили сполучення з російською федерацією.

76. Наприклад, DHL є сервісом міжнародної доставки, який станом на дату цих Рекомендацій підтримує сполучення з російською федерацією.

77. Щодо компетентних органів, Робоча група відзначає ті ж органи, що зазначені у параграфі 65 Рекомендацій вище (Робоча група також відзначає, що на дату цих Рекомендацій ці органи мають такі офіційні адреси:

І. генеральна прокуратура – “ул. Большая Дмитровка, д. 15а, строен. 1, Москва, Россия, ГСП-3, 125993”;

II. міністерство юстиції – “Житная улица, д. 14, стр. 1, Москва, Россия, 119991”;
III. міністерство закордонних справ – “Смоленская-Сенная пл., 32/34, г. Москва, Россия, 119200”).

78. Суди на свій розсуд можуть застосовувати сервіси міжнародної доставки як самостійний або **додатковий** до надсилання на електронну адресу спосіб вручення, а також доручати сторонам надсилати повідомлення у такий спосіб.

79. Наприклад, за правилами господарського судочинства сторона самостійно надсилає копії заяв іншим сторонам справи, згідно з пунктом 1 частини 1 статті 164 ГПК України. Водночас у цивільному судочинстві, згідно з частиною 1 статті 177 ЦПК України, сторони подають такі копії до суду для подальшого надсилання.

80. **Рекомендації:** Робоча група рекомендує застосовувати сервіси міжнародної доставки, які мають сполучення з російською федерацією, як спосіб вручення у вигляді прямої доставки документів. У зв'язку з тим, що за правилами цивільного судочинства з позовами про стягнення заподіяних збитків з російської федерації звертаються переважно фізичні особи, а тягар надсилання документів покладений на суд, вважаємо такий спосіб вручення більш доречним для господарського судочинства, де суд може запропонувати / доручити стороні здійснити таке надсилання за власний кошт.

III.(5d) Надсилання дипломатичним представництвам у третіх країнах

81. Робоча група звертає увагу на практику позивачів у судових процесах в українських судах повідомляти російську федерацію та вручати їй документи через її дипломатичні представництва, в тому числі розташовані на території третіх країн. Наприклад, у справі № 635/7195/23 в провадженні Харківського районного суду Харківської області,⁵² стороною було визначено російську федерацію в особі її посольства в Ірландії.

⁵² Ухвала Харківського районного суду Харківської області у справі № 635/7195/23 від 21 серпня 2023 року, доступна за посиланням <https://uric.net/KvrB>.

82. Хоча ми погоджуємося із тим, що такий спосіб повідомлення / вручення документів міг би бути простішим для практичної реалізації, наш аналіз практики іноземних держав показав, що багато держав світу вважає таке повідомлення / вручення документів через дипломатичне представництво неналежним втручанням у суверенітет іноземної держави та / або порушенням імунітетів приміщень дипломатичних представництв за статтею 22 Віденської Конвенції про дипломатичні зносини.

83. Так, відповідну позицію прямо висловили серед інших наступні країни: Австрія, Бельгія, Кіпр, Естонія, Німеччина, Греція, Ірландія, Латвія, Нідерланди, Сербія, Іспанія, Сполучене Королівство, Канада, США.⁵³ Зокрема, наприклад, Німеччина висловила наступну позицію: *"[в]ручення документів, що повідомляють про початок розгляду справи проти Німеччини, посольству Німеччині у державі суду вважається порушенням міжнародного права і, на думку Німеччини, не є належним повідомленням. Посольство відмовиться від отримання документів вручених таким чином"*.⁵⁴ У справі *Республіка Судан проти Гаррісона та інших* Верховний суд США, вирішуючи що вручення документів представництву Судану у США не було належним, керувався наступним: *"[щ]онайменше з 1974 року Державний департамент зайняв позицію що принцип недоторканості за статтею 22 [Віденської Конвенції про дипломатичні зносини] забороняє вручення документів шляхом відправки поштою дипломатичному представництву іноземної держави у США"*.⁵⁵

84. **Рекомендації:** Робоча Група не рекомендує застосовувати такий спосіб вручення з огляду на те що, такі дії можуть становити втручання в суверенітет іноземної держави та порушувати принцип недоторканості дипломатичних представництв і, відповідно, не розглядатимуться як належне повідомлення в разі подальшого визнання та виконання рішень українських судів в іноземних державах.

⁵³ Дивись відповіді цих держав у Опитувальнику.

⁵⁴ Опитувальник, відповідь Німеччини, ст. 36.

⁵⁵ Рішення Верховного суду США у справі *Республіка Судан проти Гаррісона та інших* № 16-1094 від 26 березня 2019 року, ст. 14, доступне за [посиланням](#).

IV. Переклад документів

85. Надання відповідачу документів на зрозумілій йому мові є складовою принципу рівності сторін судового процесу і важливим елементом принципів *due process* та *fair trial*, адже дозволяє забезпечити відповідачу належні умови для організації його захисту у справі. Зокрема, суди зобов'язані забезпечити умови за яких сторона мала б змогу ознайомитися із суттю висунутих проти неї позовних вимог, представити свої докази та заперечення (наприклад, у формі відзиву), особисто чи залучивши представника для захисту.

IV.(1) Положення міжнародних конвенцій щодо перекладу документів

86. Необхідність перекладу документів, що направляються іноземній державі, однією з її офіційних мов передбачена розглянутими Конвенціями та актами національного та іноземного законодавства.

87. Хоча, як зазначалося вище, ані Мінська Конвенція, ані Гаазька Конвенція на цей момент не можуть бути застосовані при вирішенні спорів за участі російської федерації, Робоча група вважає за необхідне звернути увагу на вимоги цих конвенцій в частині перекладів документів у цивільних та комерційних справах.

88. Частина 1 статті 5 Гаазької Конвенції передбачає, що *“якщо документ має бути вручений відповідно до частини першої цієї статті, то Центральний Орган може вимагати, щоб документ був складений або перекладений офіційною мовою або однією з офіційних мов запитуваної Держави”* (підкреслення додано авторами).

89. Отже, за загальним правилом Гаазької Конвенції, для успішного вручення документ має бути складений або перекладений на офіційну мову (або одну з них) запитуваної держави.

90. Робоча Група відзначає, що російською федерацією було також зроблено таку декларацію щодо Гаазької Конвенції: *“Згідно з частиною третьою статті 5 Конвенції документи, які мають бути вручені на території Російської Федерації, приймаються тільки, якщо вони складені на російській мові або супроводжуються перекладом на російську мову. Форми прохання та підтвердження про вручення документів, а також основного змісту документів, що підлягають врученню*

(з перекладом стандартних умов на російську мову), наводяться в додатку. Вельми бажано, щоб вказані формуляри заповнювались російською мовою” (підкреслення додано авторами).⁵⁶

91. Схожі положення в частині перекладу містить і Мінська Конвенція. Зокрема, статті 10 Мінської Конвенції передбачає, що запитувана установа юстиції здійснює вручення документів відповідно до порядку, що діє в її державі, якщо документи, що вручаються, написані на її мовою або російською мовою або забезпечені завіреним перекладом на ці мови. В іншому випадку вона передає документи одержувачеві, якщо він згодний добровільно їх прийняти.

92. Відповідно до статті 17 Мінської Конвенції, з урахуванням Протоколу до неї, у відношеннях один з одним при виконанні конвенції установи юстиції договірних сторін користуються державними мовами договірних сторін або російською мовою. У випадку виконання документів державними мовами договірних сторін до них додаються засвідчені переклади російською мовою.⁵⁷ Тобто, у разі, якщо зазначені документи складені українською мовою, до них додаються засвідчені переклади російською мовою.

93. В свою чергу стаття 5 Київської Угоди передбачала, що *“при зверненні про надання правової допомоги і виконання рішень документи, що додаються, викладаються мовою держави, яка запитує, або російською мовою”*.⁵⁸

94. Проаналізувавши вимоги Гаазької Конвенції та Мінської Конвенції можна узагальнити, що документи вручаються у встановленому ними порядку лише якщо вони складені мовою запитуваної держави або забезпечені засвідченим перекладом на цю мову. Відсутність перекладу дає правові підстави для відмови в отриманні, адже в такому разі документи можуть бути передані одержувачеві, лише якщо він погодиться добровільно їх прийняти.

95. Робоча група наголошує, що, як обґрунтовано у розділі III(2) цих Рекомендацій, наведені вище положень Гаазької Конвенції, Мінської Конвенції та Київської Угоди не можуть бути застосовані у справах про стягнення збитків з російської федерації. Аналіз їх положень наводиться Робочою групою виключно як приклад міжнародно-правового регулювання

⁵⁶ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MMHM>.

⁵⁷ Стаття 17 Мінської Конвенції. Доступно за посиланням: <https://urlc.net/Kvs8>.

⁵⁸ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MMHY>.

питання перекладів документів, що підлягають врученню іноземній стороні судового провадження.

IV.(2) Положення національного законодавства щодо перекладу документів

96. Аналогічні положення щодо перекладу документів також містяться в частині 3 статті 499 ЦПК та частині 3 статті 368 ГПК України:

“Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України” (підкреслення додано авторами).

97. Порядок опрацювання доручень про вручення документів на виконання чинних міжнародних договорів України з питань надання правової допомоги в цивільних справах врегульовано Інструкцією про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затвердженою наказом Мін’юсту та Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 № 1092/5/54 (надалі **“Інструкція”**).

98. Інструкція застосовується у разі наявності міжнародного договору з питань надання правової допомоги в цивільних справах, чинного у відносинах між Україною та іноземною державою. Проте її положення та підходи до перекладів документів, на думку Робочої групи, можуть стати в пригоді при розгляді спорів проти російської федерації українськими судами.

99. Відповідно до пункту 2.1 розділу II Інструкції, *“у разі, якщо при розгляді цивільної справи в суду України виникне необхідність у врученні документів або отриманні доказів, у проведенні окремих процесуальних дій за кордоном, суд України складає доручення про надання правової допомоги за кордоном”*.

⁵⁹ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MM16>.

100. Згідно з пунктом 2.3 розділу II Інструкції "доручення та документи, що до нього додаються, складаються мовою, передбаченою відповідним міжнародним договором України. Якщо доручення чи документи, що до нього додаються, складено українською мовою, слід додавати завірений переклад на мову запитуваної держави або на іншу мову, передбачену міжнародним договором України. Документи, що підлягають врученню згідно з дорученням суду України, складаються мовою запитуваної держави чи іншою мовою, передбаченою міжнародним договором України, або супроводжуються завіреним перекладом на таку мову. У відповідних випадках документи, що підлягають врученню, можуть бути складені або перекладені на ту мову, яку, як є підстави вважати, розуміє особа, якій необхідно вручити документи. Це окремо визначається судом України у дорученні" (підкреслення додано авторами).

101. Відповідно до пункту 6.6 розділу VI Інструкції "у разі, якщо документ підлягає врученню в іноземній державі відповідно до частини першої статті 5 [Гаазької Конвенції], він має бути складений або перекладений на офіційну мову або одну з офіційних мов запитуваної держави" (підкреслення додано авторами).

102. Згідно з пунктом 8.4 розділу VIII Інструкції, з урахуванням статті 17 Мінської Конвенції в редакції Протоколу 1997 року "доручення чи документи за результатами виконання доручень складаються російською мовою. У разі, якщо зазначені документи складені українською мовою, до них додаються засвідчені переклади російською мовою"(підкреслення додано авторами).

103. Рекомендації Практичного керівництва із застосування Гаазької Конвенції до частини 3 статті 5 Конвенції, розробленого Постійним бюро Гаазької конференції з міжнародного приватного права, і яке по суті є узагальненням практики застосування зазначеної Конвенції судами держав – учасниць, також наголошують на необхідності "дотримання різноманітних вимог про переклад документів, які передбачені національним законодавством держав-учасниць. З огляду на це можна одразу припустити, що заявнику завжди слід подавати переклад документа, за винятком тих випадків, коли він має достатні підстави вважати, що документи, що вручаються без дотримання формальних вимог, будуть прийняті, або що адресат, ймовірно, розуміє мову документа" (підкреслення додано авторами).⁶⁰

⁶⁰ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/Kvsu>, п. 149.

104. Хоча вимога про переклад документів, що підлягають врученню, в принципі не поширюється на передачу таких документів альтернативними каналами, передбаченими Гаазькою Конвенцією, слід мати на увазі, що, по-перше, російська федерація зробила застереження щодо неприпустимості застосування щодо неї способів вручення документів, передбачених у статті 10 Гаазької Конвенції,⁶¹ а, по-друге, навіть у випадку вручення документів поштою практика держав відрізняється.⁶² Тоді як одні держави, до прикладу, США, Франція та Німеччина, не вимагають перекладу документів, які надсилаються поштою, інші держави, до прикладу, Австрія, вбачають в цьому порушення принципу справедливого судового розгляду, гарантованого у пункті 1 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

IV.(3) Вимоги до оформлення та засвідчення перекладу документів

105. Аналізуючи положення ЦПК в контексті вимог до перекладів іноземних документів, можна дійти висновку, що ЦПК оперує такими видами перекладів: *“засвідчений нотаріально”*⁶³ переклад, *“автентичний переклад”*,⁶⁴ та *“засвідчений відповідно до законодавства”*.⁶⁵ Своєю чергою, положення ГПК в контексті вимог до перекладів іноземних документів виділяють *“автентичний переклад”*⁶⁶ та *“засвідчений переклад”*.⁶⁷

106. Хоча зазначені вище положення стосуються вимог до перекладів іноземних документів для подачі в українські суди вони наочно вказують на те, що вимога про надання перекладу полягає не лише в здійсненні самого перекладу, а й у належному його засвідченні вповноваженою особою, що має на меті гарантувати його достовірність.

107. В Україні засвідчення вірності перекладів традиційно належить до повноважень нотаріусів. Так, відповідно до пункту 12 частини 1 статті 34 Закону України *“Про нотаріат”* (надалі **“Закон про нотаріат”**), нотаріуси засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу.

⁶¹ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MMIq>, п. 144.

⁶² Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MMIA>, пп. 144, 226-227.

⁶³ Щодо документів усиновлювачів-іноземців для розгляду справ про усиновлення (ЦПК, ст. 311(5)).

⁶⁴ Щодо копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в рамках розгляду проваджень за нововиявленими або виключними обставинами (ЦПК, ст. 427(5)).

⁶⁵ Щодо документів які подаються суду в рамках розгляду клопотань про скасування рішень третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу (ЦПК, ст. 427(4)(7)); про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ЦПК, ст. 466(3)(6)); про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню (ЦПК, ст. 472(3)(3)); про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу (ЦПК, ст. 476(4)(6)); та ін.

⁶⁶ Щодо копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в рамках розгляду проваджень за нововиявленими або виключними обставинами (ГПК, ст. 323(4)).

⁶⁷ Щодо судового доручення про надання правової допомоги (ГПК, ст. 368(3)).

108. Інструкція визначає, що при виконанні міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів переклад засвідчується уповноваженим перекладачем або нотаріально (абзац 6 пункту 2.3 розділу II Інструкції).

109. Якщо нотаріус знає відповідні мови, то він сам вправі засвідчити вірність перекладу документа з однієї мови на іншу. Якщо нотаріус не знає відповідних мов (однієї з них), переклад документа може бути зроблено перекладачем, справжність підпису якого засвідчує нотаріус (стаття 79 Закону про нотаріат, пункт 2.1 глави 8 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Мініюсту № 296/5 від 22.02.2012 (надалі "**Порядок**"). В такому разі перекладач разом з документом, що встановлює його особу, повинен надати документ, який підтверджує його кваліфікацію (пункт 2.2 глави 8 Порядку).

110. Переклад має бути зроблений з усього тексту документа, що перекладається, і закінчуватися підписами (пункт 3.2 глави 8 Порядку). Переклад, розміщений на окремому від оригіналу чи копії аркуші, прикріплюється до нього, прошнуровується і скріплюється підписом нотаріуса і його печаткою (пункт 3.5 глави 8 Порядку).

111. Також слід звернути увагу на практику Верховного Суду щодо зобов'язання позивача надавати нотаріально засвідчені переклади документів російською мовою у разі їх вручення в порядку, передбаченому статтею 5 Гаазької Конвенції. 26 липня 2022 року у справі № 21/96 за позовом Генеральної прокуратури України в інтересах держави в особі Кабінету Міністрів України та Міністерства енергетики України до "Нафтогаз України" та ВАТ "Газпром" про визнання недійсними договорів купівлі-продажу від 20 січня 2009 року, проаналізувавши положення статті 5 Гаазької Конвенції та застереження країн-учасниць, Касаційний господарський суд Верховного Суду зобов'язав позивача надати нотаріально засвідчені переклади російською мовою ухвали про відкладення розгляду касаційної скарги, прохання про вручення за кордоном судових документів та підтвердження, а також короткого викладу документа, що підлягає врученню.⁶⁸

112. Слід також звернути увагу на практику деяких судів, які розміщують скан-копії ухвал про відкриття провадження у перекладі російською мовою на офіційному вебсайті суду.⁶⁹

⁶⁸ Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 21/96 від 26 липня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMJk>.

⁶⁹ До прикладу: Ухвала Київської області у справі № 911/2763/22 від 30 березня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMJs>.

IV.(4) Щодо документів, які мають бути перекладені

113. Робоча група відзначає, що більшість проаналізованих актів іноземного законодавства та міжнародних договорів регулює порядок вручення документів, з яких розпочинається розгляд справи – за українським процесуальним законом такими документами можуть бути, наприклад, позовна заява, ухвала про відкриття провадження у справі)⁷⁰.

114. Верховний Суд також звертає увагу на усталену судову практику стосовно того, що жодні норми процесуального законодавства та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не містять вимоги щодо необхідності повідомлення іноземного суб'єкта господарювання про кожне наступне судове засідання по справі шляхом направлення до компетентного органу іноземної держави судового доручення про вручення йому документів.⁷¹

115. Аналогічний підхід займали окремі українські суди у справах про відшкодування шкоди з російської федерації, залишаючи позовні заяви без руху відповідно до частини 1 статті 185 ЦПК України⁷² або відкриваючи провадження у справах, додатково зобов'язавши позивача направити копію ухвали про відкриття провадження та (або) позовної заяви разом з доданими до неї документами та їх нотаріально засвідченим перекладом на російську мову.⁷³

116. Щодо моменту коли необхідно здійснити такий переклад то, на думку Робочої групи, найбільш доцільним видається варіант, за якого позивач разом із позовною заявою подає до суду засвідчений у нотаріуса переклад позовної заяви з додатками на російську мову. Надалі, відкривши провадження у справі, суди зобов'язують позивача забезпечити переклад на російську мову ухвали про відкриття провадження та його нотаріальне посвідчення.

⁷⁰ ЦПК, ст. 128(5), 157(2), 177(1), 187(5); ГПК, ст. 120(4), 144(2), 164(1)(1), 176(5).

⁷¹ До прикладу: постанова Верховного Суду у справі № 910/6880/17 від 10 вересня 2018 року, доступна за посиланням <https://urlc.net/MMJI>; постанова Верховного Суду у справі № 910/570/16 від 8 липня 2019 року, доступна за посиланням <https://urlc.net/MMJI>; постанова Верховного Суду у справі № 910/3980/16 від 9 червня 2020 року, доступна за посиланням <https://urlc.net/Kvuh>; постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 914/86/22 від 15 травня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvus>.

⁷² До прикладу: ухвала Новосанжарського районного суду Полтавської області у справі № 542/1323/18 від 3 вересня 2021 року, доступна за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99394803>; ухвала Шполянського районного суду Черкаської області у справі № 710/784/19 від 15 листопада 2021 року, доступна за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101117073>; ухвала Київського районного суду м. Одеси у справі № 947/7646/22 від 12 квітня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvuj>; ухвала Голосіївського районного суду міста Києва у справі № 752/6612/22 від 24 червня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMKG>.

117. Як зазначалося, переклад вимагається лише документів що стосуються повідомлення про початок справи проти іноземної держави та заявлені проти неї вимоги та не стосуються вручення та перекладу подальших документів. Однак на практиці суди іноді вимагають перекладу документів, якими розпочинається апеляційне чи касаційне провадження. Так, у справі № 824/40/22 Верховний Суд намагався вручити російській федерації копії ухвали про відкриття апеляційного провадження, копії апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів.⁷⁴ У вже згаданій справі № 21/96 Касаційний господарський суд Верховного Суду зобов'язав позивача надати, серед іншого, нотаріально засвідчені переклади російською мовою касаційної скарги, ухвали про відкриття касаційного провадження.⁷⁵ Такий підхід видається слушним, адже дозволяє забезпечити дотримання принципів рівності та змагальності сторін та стадіях апеляційного та касаційного оскарження.

118. Крім того, у розділі VI цих Рекомендацій Робоча група наголошує на важливості вручення відповідачу також і судового рішення, винесеного за результатами розгляду справи по суті. Своєю чергою, частина 2 статті 23 Конвенції ООН вимагає, щоб таке рішення направлялося разом із його перекладом, зокрема:

“Копія будь-якого рішення, винесеного проти держави, яка не брала участь у розгляді справи, за необхідності, разом з його перекладом на офіційну мову або одну з офіційних мов відповідної держави, надсилається державі за допомогою одного із засобів, зазначених у частині 1 статті 22, та відповідно до положень вказаної частини статті [тобто у той же спосіб, яким вручається

⁷³ До прикладу: ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/12478/22 від 18 листопада 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MML2>; ухвала Господарського суду Запорізької області у справі № 908/1100/22(908/2455/22) від 8 грудня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMLb>; ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/6704/23 від 4 травня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvvt>; ухвали Господарського суду Чернігівської області у справі 927/1240/23 від 11 вересня 2023 року та 9 жовтня 2023 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/Kvww> та <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020667>; ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 916/3877/23 від 11 вересня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvve>; ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 916/3985/23 від 15 вересня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMLt>; ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 916/4000/23 від 27 вересня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvvQ> та подальші ухвали у справі; ухвала Господарського суду Дніпропетровської області у справі № 904/6009/23 від 7 лютого 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvvy>; рішення Господарського суду міста Києва у справі № 910/14477/23 від 16 січня 2024 року, доступне за посиланням: <https://urlc.net/MMLS>; ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 916/131/24 від 15 січня 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvwd>; рішення Господарського суду міста Києва у справі № 910/14076/23 від 6 лютого 2024 року, доступне за посиланням: <https://urlc.net/MMM9>; рішення Господарського суду Луганської області у справі № 913/720/20 від 12 лютого 2024 року, доступне за посиланням: <https://urlc.net/Kvww>; ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/1361/24 від 22 лютого 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMMo>; ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/18085/23 від 12 березня 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvx4>; ухвала Господарського суду Тернопільської області у справі № 921/199/24 від 3 квітня 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMN0>. На увагу також заслуговує практика судів щодо “пропозиції” надати нотаріально засвідчений переклад документів: ухвала Господарського суду Одеської області у справі № 922/5343/23 від 13 лютого 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMNb>.

⁷⁴ Ухвала Верховного Суду у справі № 824/40/22 від 9 вересня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvxy>.

⁷⁵ Ухвала Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 21/96 від 29 грудня 2021 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvxc>.

судова повістка та позов].” (текст [у квадратних дужках] та підкреслення додано авторами).

119. Таким чином, Робоча група вважає за необхідне звернути увагу на необхідність перекладу також і рішення по суті справ проти російської федерації. На практиці, зазначене часто лишається поза увагою як позивача, так і суду.

120. Окрім посилання на наведені вище норми українського законодавства та міжнародних договорів, окремі українські суди зазначали, що:

“Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини невід’ємними частинами “права на суд” слід розглядати наступні вимоги: вимога “змагальності” процесу відповідно до статті 6 Конвенції передбачає наявність можливості бути поінформованим і коментувати зауваження або докази, представлені протилежною стороною, в ході розгляду; право на “публічне слухання”, що передбачає право на усне слухання і особисту присутність сторони в цивільному судовому процесі перед судом (Екбатані проти Швеції (Ekbatani v. Sweden, 26 травня 1988 р., номер заяви 10563/83, п. п. 24- 33); право на ефективну участь (Т. та V. проти Сполученого Королівства, 16 грудня 1999 р., номер заяв 24724/94; 24888/94, п. п. 83-89)” (підкреслення додано авторами).⁷⁶

“Від змісту позовної заяви залежать позиція відповідача, котрий, як і позивач, має право на судовий захист, а для реалізації цього права має бути обізнаний з тим, які вимоги до нього заявлені, з яких підстав і якими доказами це підтверджується” (підкреслення додано авторами).⁷⁷

а також враховували позицію Верховного Суду в справі № 910/17792/17 від 2 червня 2020 року, *“що конституційне право на участь у судовому розгляді, у тому числі, бути належним чином повідомленим про дату судового розгляду, не може вважатися формальним”*.⁷⁸

⁷⁶ Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва у справі № 752/6612/22 від 24 червня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMOP>.

⁷⁷ До прикладу: Ухвала Новосанжарського районного суду Полтавської області у справі № 542/1323/18 від 3 вересня 2021 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMOU>.

⁷⁸ Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 910/17792/17 від 2 червня 2020 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvz8>.

121. Відповідно до частини 3 статті 123 ГПК та частини 3 статті 133 ЦПК, до судових витрат, пов'язаних з розглядом справи належать, серед іншого, витрати пов'язані із залученням перекладачів, а також пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

122. Згідно з частиною 3 статті 127 ГПК та частиною 5 статті 139 ЦПК, у випадках, коли сума витрат на оплату послуг перекладача повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь перекладача зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених цим процесуальним законодавством.

123. Як резюмує Верховний Суд⁷⁹, судова практика склалась таким чином, що витрати на залучення перекладача покладаються зазвичай на позивача як на зацікавлену особу щодо вирішення справи по суті. Разом з тим, після ухвалення рішення у справі, у разі задоволення позову, вартість таких витрат стягується з відповідача в порядку процесуального законодавства.

124. Спроби деяких позивачів перекласти обов'язок з перекладу документів на суд на практиці не знаходять підтримки. Зокрема, в одній зі справ де це питання постало перед судом, Верховний Суд зазначив таке: *“Верховний Суд звертає увагу скажника на відсутність у судів фінансування на залучення за власною ініціативою перекладача для здійснення перекладу судових документів з метою їх подальшого направлення стороні у справі за кордон (належного виконання судом свого обов'язку щодо направлення стороні повідомлення про розгляд справи). Такі витрати, як зазначалось вище, покладаються зазвичай на позивача як на заінтересовану особу щодо вирішення справи по суті з подальшим їх розподілом за результатами розгляду такої справи”*.⁸⁰

125. Таким чином, при зверненні до суду саме позивач повинен організувати переклад копії позовної заяви та доданих до неї документів на російську мову з нотаріальним посвідченням їх вірності.

⁷⁹ Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 914/86/22 від 15 травня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMPH>.

⁸⁰ Там само.

126. В цьому контексті варто звернути увагу на судову практику Верховного Суду,⁸¹ аналіз якої свідчить що витрати на оплату послуг перекладача та нотаріуса при перекладі та посвідченні документів належать до судових витрат і підлягають оцінці та розподілу в порядку визначеному процесуальним законодавством.

127. Судова практика свідчить, що у справах проти російської федерації суди задовільняють заяви позивачів про покладення на відповідача витрат на переклад на російську мову та нотаріальне посвідчення документів.⁸²

128. Іноді у справах про стягнення збитків з російської федерації суди не лише зобов'язують позивача забезпечити переклад документів на російську, а й залучають до розгляду справи перекладача в порядку передбаченому процесуальним законодавством.⁸³

129. **Рекомендації:** Враховуючи проаналізовані вище положення національного законодавства та міжнародних договорів, Робоча група рекомендує:

- I. з метою дотримання процесуальних прав російської федерації як відповідача (що необхідне для виконання українських судових рішень закордоном) та належного повідомлення відповідача про дату, час та місце розгляду справи необхідно забезпечити переклад основних документів щодо справи на російську мову до відкриття провадження у справі;
- II. перекладу підлягають передусім позовна заява з додатками та ухвала про відкриття провадження;
- III. щодо оформлення перекладу, то його вірність має бути засвідчена нотаріусом;
- IV. організація перекладу та його засвідчення може покладатися судами на позивачів;
- V. при винесенні ухвали про відкриття провадження доцільно рекомендувати позивачам здійснити її переклад;
- VI. у разі заявлення позивачами вимог про компенсацію витрат на переклад документів, суди вправі відносити їх до судових витрат та покладати на відповідача в порядку передбаченому процесуальним законодавством.

⁸¹ До прикладу: ухвала Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 922/2360/21 від 1 червня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/Kvz0>.

⁸² До прикладу: рішення Господарського суду Запорізької області у справі № 908/1100/22(908/2455/22) від 2 лютого 2023 року, доступне за посиланням: <https://urlc.net/KvzI>.

⁸³ До прикладу: рішення Господарського суду Запорізької області у справі № 908/1100/22(908/2455/22) від 2 лютого 2023 року, доступне за посиланням: <https://urlc.net/MMPM>.

V. Процесуальні строки

130. Аналіз конвенцій та законодавства іноземних країн дозволяє виділити дві основні вимоги до строків та надання іноземним державам достатнього часу для представлення своєї позиції при їх повідомленні.

131. *По-перше*, це строк, який має сплисти з моменту отримання документів іноземною державою до першого судового засідання. Цей строк має бути достатнім для того, щоб іноземна держава мала змогу ознайомитись із суттю позовних вимог та підготувати свої заперечення (наприклад, відзив на позовну заяву). Більшість проаналізованих актів визначає тривалість цього строку у два місяці, наприклад: стаття 16(4) Європейської Конвенції, стаття 12(2) SIA (Сполучене Королівство), стаття 1608(d) FSIA (США), стаття 24(7) AUFSIA (Австралія). Деякі країни вважають строк у два місяці нормою міжнародного звичаєвого права або кращою міжнародною практикою, якою варто керуватися.⁸⁴

132. *По-друге*, це строк, який має сплисти з моменту повідомлення держави до винесення судом рішення, у випадку коли попри повідомлення держава не бере участь у судовому розгляді. За аналізом Робочої групи, такий строк у різних проаналізованих актах може становити від двох місяців (стаття 16(7) Європейської Конвенції, стаття 12(4) SIA (Сполучене Королівство), стаття 28(1) AUFSIA (Австралія), стаття 10(1) CSIA (Канада), стаття 13(c) Ізраїльського закону про імунітети) до чотирьох місяців (стаття 23(1)(b) Конвенції ООН, стаття 55 Іспанського закону про імунітети).

133. *По-третє*, ненадання достатнього строку відповідачу для представлення своєї позиції може бути підставою для відмови у визнанні та виконанні судового рішення в іноземних державах. Наприклад, відповідно до статті 7.1.a.i Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (ратифікована Законом України № 2342-IX від 1 липня 2022 року) підставою для відмови у визнанні та виконанні судового рішення може бути невручення відповідачу *“завчасно та у такий спосіб, щоб надати йому можливість організувати свій захист”* документу, на підставі якого порушено провадження.⁸⁵

⁸⁴ Опитувальник, відповіді Канади, Чехії та Швейцарії.

⁸⁵ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/MM02>.

134. З метою визначення строку, який є достатнім для повідомлення відповідача про відкриття судового провадження доречно розглянути положення Гаазької Конвенції. Хоча, як зазначено вище, способи вручення передбачені Гаазькою Конвенцією не можуть застосовуватись через розрив дипломатичних відносин між Україною та росією, норми Конвенції що стосуються визначення строків розгляду справи можуть розглядатися як певна мінімальна процесуальна вимога, порушення якою створюватиме ризики для визнання та виконання українських судових рішень. Зокрема, стаття 15 Конвенції визначає наступне:

"Якщо документ про виклик до суду або аналогічний документ підлягав передачі за кордон з метою вручення відповідно до положень цієї Конвенції, і якщо відповідач не з'явився, то судові рішення не може бути винесено, поки не буде встановлено, що

- a) документ був вручений у спосіб, передбачений внутрішнім правом запитованої Держави для вручення документів, складених у цій країні, особам, які перебувають на її території,*
- b) документ був дійсно доставлений особисто відповідачеві або за його місцем проживання в інший спосіб, передбачений цією Конвенцією, і що, в кожному з цих випадків, вручення або безпосередня доставка були здійснені в належний строк, достатній для здійснення відповідачем захисту.*

Кожна Договірна Держава може заявити, що суддя незалежно від положень частини першої цієї статті може постановити рішення, навіть якщо не надійшло жодного підтвердження про вручення або безпосередню доставку, у разі, якщо виконані всі наступні умови:

- a) документ було передано одним із способів, передбачених цією Конвенцією,*
- b) з дати направлення документа сплинув термін, який суддя визначив як достатній для даної справи і який становить щонайменше шість місяців,*
- c) не було отримано будь-якого підтвердження, незважаючи на всі розумні зусилля для отримання його через компетентні органи запитованої Держави.*

Незважаючи на положення попередніх частин, суддя може в термінових випадках прийняти рішення про застосування будь-яких тимчасових чи охоронних заходів" (підкреслення додано авторами).

135. Доречно зазначити, що відповідно до частини 2 статті 3 (однакових у ЦПК та ГПК України), якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж встановлені ЦПК та ГПК, застосовуються правила такого міжнародного договору. Вказане підкреслюється у Рекомендаціях Президії Вищого господарського суду України № 04-06/159 від 9 листопада 2009 року "Про внесення змін та доповнень до роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 №04-5/608 "Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій":

"беручи до уваги рекомендації Практичного керівництва по застосуванню Гаа[з]ької конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів до статті 15 Конвенції, розробленого Постійним бюро Гаазької конференції з міжнародного приватного права, і яке по суті є узагальненням практики застосування зазначеної Конвенції судами держав – учасниць, у випадку, якщо на момент розгляду справи, призначеної в межах процесуальних строків, встановлених статтею 69 ГПК, сторона-нерезидент не з'явилась у судове засідання і не отримано жодного підтвердження про вручення або безпосередню доставку документів, суд, з огляду на приписи частини третьої статті 4 ГПК та статті 3 Закону України "Про міжнародне приватне право", продовжує строк вирішення спору з одночасним відкладенням розгляду справи (стаття 77 ГПК) в межах строків, передбачених частиною 2 статті 15 Конвенції.

У випадку прийняття рішення судом у шестимісячний термін з дати направлення документа за умови відсутності доказів про вручення або безпосередню доставку документа нерезиденту, таке рішення може бути скасоване на підставі статей 104, 1110 ГПК у зв'язку з недотриманням вимог пункту "b" частини 2 статті 15 Конвенції про вручення за кордоном судових і позасудових документів у цивільних або комерційних справах" (підкреслення додано авторами).

136. Враховуючи практику іноземних держав, а також наведені вище положення Гаазької Конвенції, Робочою групою пропонується розглянути можливість застосування строків подовжених щонайменше у межах, передбачених ЦПК та ГПК України.

137. Аналіз судової практики показав, що при визначенні строку, який надається відповідачу для надання відзиву на позовну заяву, суди керуються зокрема такими положеннями ЦПК України або ГПК України.

⁸⁶ Доступно за посиланням: <https://urlc.net/KvAr>.

138. ЦПК України:

I. Частиною 3 статті 189 ЦПК України встановлено, що "підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду" (підкреслення додано авторами).

II. Відповідно до частини 7 статті 178 ЦПК України "відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим 15 днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі" (підкреслення додано авторами).

III. Відповідно до частини 4 статті 179 ЦПК України "відповідь на відзив подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті" (підкреслення додано авторами).

IV. Відповідно до частини 4 статті 180 ЦПК України заперечення відповідача подається в строк, встановлений судом: "Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті" (підкреслення додано авторами).

V. Відповідно до частини 1 статті 199 ЦПК України "у строк, встановлений судом, позивач має право подати відповідь на відзив, а відповідач – заперечення". Відповідно до частини 2 вказаної статті "інші учасники справи мають право надати свої письмові пояснення щодо відповіді на відзив та заперечення до закінчення підготовчого провадження, якщо судом не встановлено інший строк" (підкреслення додано авторами).

VI. Відповідно до частини 2 статті 191 ЦПК України, суди повідомляють відповідача, що “у разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин, суд має право вирішити спір за наявними матеріалами справи”.

139. Аналогічні положення містяться у **ГПК України**.

I. Частиною 3 статті 177 ГПК України встановлено, що “підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду” (підкреслення додано авторами).

II. Відповідно до частини 8 статті 165 ГПК України “відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п’ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі” (підкреслення додано авторами).

III. Відповідно до частини 4 статті 166 ГПК України відповідь на відзив подається в строк, встановлений судом. “Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті” (підкреслення додано авторами).

IV. Відповідно частини 4 статті 167 ГПК України заперечення відповідачем подається в строк, встановлений судом. “Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасниками справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті” (підкреслення додано авторами).

140. Окремі українські суди брали до уваги той факт, що відповідач є іноземною державою та її повідомлення та підготовка потребують більшого строку, ніж мінімальний строк, відведений для проведення підготовчого засідання та подання відзиву на позов. Так, Господарський суд міста Києва в ухвалі у справі № 910/6704/23 від 4 травня 2023 року прямо зазначив, що він вирішив призначити підготовче засідання через “значний проміжок часу для забезпечення належного повідомлення Відповідача про розгляд справи”, а саме на 27 липня 2023 року.⁸⁷ Суд надав відповідачу два місяці (до 5 липня 2023 року) на подання відзиву. Крім того, суд надав відповідачу строк на заперечення з дня отримання відповіді на відзив – 10 днів.

141. Аналогічним чином в ухвалі про закриття підготовчого провадження (підготовче провадження тривало понад 6 місяців) у справі № 711/2203/22 від 19 грудня 2022 року Придніпровський районний суд м. Черкаси наголосив, що:

*“Відповідачем державою РФ відзив не подано. Не дивлячись на розірвання дипломатичних відносин України із РФ судом неодноразово переносилося підготовче судове засідання, забезпечуючи принцип гласності та обов’язку здійснення повідомлення відповідача шляхом розміщення оголошення на сайті судової влади щодо дати та часу судового засідання. [...] Відповідач [у] судове засідання не з’явився, причину неявки не повідомив. Про час, дату та місце судового засідання неодноразово повідомлявся в установленому законом порядку, беручи до уваги вищезазначене” (підкреслення додано авторами).*⁸⁸

142. У справі № 910/6230/22 Господарський суд міста Києва ухвалою від 25 липня 2022 року призначив підготовче судове засідання на 24 жовтня 2022 року (через три місяці після відкриття провадження)⁸⁹. Надалі суд двічі відкладав проведення підготовчого засідання (до 23 січня 2023 року, тобто усього на пів року), про що виносив окремі ухвали-повідомлення відповідача.⁹⁰

⁸⁷ Ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/6704/23 від 4 травня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvBS>.

⁸⁸ Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси у справі № 711/2203/22 від 19 грудня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMRQ>.

⁸⁹ Ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/6230/22 від 25 липня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMS0>.

⁹⁰ Ухвали Господарського суду міста Києва у справі № 910/6230/22 від 24 жовтня 2022 року та 28 листопада 2022 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/MMS4> та <https://urlc.net/MMS8>.

143. У справі № 755/7955/22 Солом'янський районний суд міста Києва призначив підготовче засідання на 23 березня 2023 року (через понад п'ять місяців з моменту відкриття провадження) "з урахуванням часу, необхідного для належного повідомлення усіх учасників судового процесу про судові засідання, завантаженості суду, розумних строків розгляду справи та наявної ситуації щодо воєнного стану в Україні" (підкреслення додано авторами).⁹¹ В інших справах Солом'янський районний суд міста Києва також надавав триваліший строк для подання відзиву – 30 днів.

144. У справі № 911/2639/22, відкладаючи розгляд справи, Господарський суд Київської області в ухвалі від 9 червня 2023 року зазначив, що:

"Впродовж всього часу слухання справи судом вживалося всіх можливих заходів для повідомлення відповідача у справі про наявність провадження за позовом юридичної особи в Україні з вимогою стягнути збитки. Водночас, враховуючи відсутність дипломатичних зав'язків з державою-відповідачем здійснити належне вручення за кордоном пакету документів у спосіб, що регулюється міжнародними договорами та є узгоджений з практикою розгляду справ з іноземними особами не видається за можливе.

*Наразі суд не може стверджувати про дійсність доведення до відома відповідача обставити наявності до нього вимог про стягнення коштів за завдання майнової шкоди. Зважаючи на це, суд рекомендує позивачу здійснити повідомлення відповідача всіма можливими способами задля надання доступу уповноваженій особі відповідача до матеріалів справи, до процесуальних рішень суду та враховуючи необхідність за наявності у відповідача позиції щодо позову у порядку ГПК України надати до суду необхідні процесуальні документи."*⁹³

⁹¹ Ухвала Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 755/7955/22 від 17 жовтня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMSf>.

⁹² До прикладу: ухвала Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 760/12807/22 від 30 вересня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvCs>; ухвала Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 760/12802/22 від 30 вересня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMSI>; ухвала Солом'янського районного суду міста Києва у справі № 760/5727/23 від 29 березня 2023 року, доступна за посиланням <https://urlc.net/KvCC>.

⁹³ Ухвала Господарського суду Київської області у справі № 911/2639/22 від 9 червня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMSz>.

145. При цьому суд неодноразово відкладав проведення підготовчого засідання (з 17 січня 2023 року до 1 травня 2023 року)⁹⁴ та початково надав понад 20 днів для подання відзиву відповідачем.⁹⁵

146. У справі № 905/129/23, відкладаючи підготовче засідання, Господарський суд Донецької області в ухвалі від 27 квітня 2023 року зазначив:

“Проте суд, незважаючи на всі обставини, наведені вище, повинен зі своєї сторони вжити всіх максимально можливих заходів, задля дотримання вимог щодо повідомлення відповідача про відкриття провадження у справі та його хід, та забезпечити об’єктивний розгляд справи.

З огляду на це суд вважає за необхідне використати додаткові альтернативні засоби повідомлення відповідача, а саме, запропонувати позивачу здійснити переклад позовної заяви з доданими до неї документами, ухвали Господарського суду Донецької області про відкриття провадження у справі № 905/129/23 від 16.02.2023 та даної ухвали на російську мову, з нотаріальним засвідченням його вірності, та подальше поштового відправлення вказаних документів на адресу посольства Російській Федерації у Чеській Республіці.

За приписами частин 1, 3 статті 177 Господарського процесуального кодексу України завданнями підготовчого провадження є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з’ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Згідно п. 3 ч. 2 ст. 183 Господарського процесуального кодексу України суд відкладає підготовче засідання в межах визначеного цим Кодексом строку підготовчого провадження в інших випадках, коли питання, визначені частиною другою статті 182 цього Кодексу, не можуть бути розглянуті у даному підготовчому засіданні.

⁹⁴ Ухвала Господарського суду Київської області у справі № 911/2639/22 від 1 травня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvCW>.

⁹⁵ Ухвала Господарського суду Київської області у справі № 911/2639/22 від 23 грудня 2022 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/MMSU>.

У разі відкладення підготовчого засідання або оголошення перерви підготовче засідання продовжується зі стадії, на якій засідання було відкладене або у ньому була оголошена перерва (частина 7 статті 183 Господарського процесуального кодексу України).

З метою повного та всебічного з'ясування всіх обставин справи, створення належних умов учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених Господарським процесуальним кодексом України, суд дійшов висновку [про] відкладення підготовчого засідання в межах розумних строків”.⁹⁶

147. В іншій справі № 905/581/23 Господарський суд Донецької області неодноразово відкладав проведення підготовчого засідання та повторно пропонував відповідачу подати відзив на позовну заяву.⁹⁷ Відкладаючи проведення підготовчого засідання, серед іншого, суд також посилався на неможливість розгляду питань, передбачених частиною 2 статті 182 ГПК України та необхідність “забезпечення реалізації всіма учасниками процесу своїх процесуальних прав і обов’язків ... [та] дотримання принципів рівності та змагальності сторін”.⁹⁸

148. У справі № 915/1230/23 Господарський суд Миколаївської області неодноразово відкладав підготовче засідання (починаючи з 2 жовтня 2023 року) “з метою дотримання основних засад господарського судочинства, зокрема, рівності перед законом і судом; відкритості інформації щодо справи, а також процесуальних прав учасників справи”.⁹⁹

149. Суди також посилались на висновки Європейського суду з прав людини, наведені в постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 372/4328/19 від 15 лютого 2021 року, зокрема, щодо того, що право на доступ до суду має бути ефективним:

⁹⁶ Ухвали Господарського суду Донецької області у справі № 905/129/23 від 16 лютого 2023 року та 27 квітня 2023 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/KvDM> та <https://urlc.net/MMTL>.

⁹⁷ Ухвали Господарського суду Донецької області у справі № 905/581/23 від 31 травня 2023 року, 20 червня 2023 року, 25 липня 2023 року, 19 вересня 2023 року, 10 листопада 2023 року, 29 листопада 2023 року, 31 січня 2024 року та 21 лютого 2024 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/MMTU>, <https://urlc.net/KvE2>, <https://urlc.net/KvEd>, <https://urlc.net/MMUc>, <https://urlc.net/KvEm>, <https://urlc.net/MMUh>, <https://urlc.net/KvEp> та <https://urlc.net/MMUs>.

⁹⁸ Дивіться також ухвали Господарського суду Донецької області у справі № 905/944/22 від 5 грудня 2022 року та 17 січня 2023 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/MMUy> та <https://urlc.net/MMUE>.

⁹⁹ Ухвали Господарського суду Миколаївської області у справі № 915/1230/23 від 21 серпня 2023 року та 17 січня 2024 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/KvEN> та <https://urlc.net/KvES>.

“Реалізуючи пункт 1 статті 6 Конвенції, кожна держава-учасниця Конвенції вправі встановлювати правила судової процедури, в тому числі й процесуальні заборони і обмеження, зміст яких - не допустити [перетворити] судовий процес у безладний рух. Разом із тим не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але і реальним (§ 59 рішення ЄСПЛ у справі “De Geouffre de la Pradelle v. France” від 16 грудня 1992 року, заява № 12964/87)” (підкреслення додано авторами):¹⁰⁰

150. Так, з посиланням на відповідну практику Європейського суду з прав людини, Господарський суд Донецької області неодноразово відкладав проведення підготовчого провадження протягом трьох місяців, після чого звернувся за роз’ясненням до Міністерства юстиції України щодо порядку виконання положень міжнародних договорів у частині повідомлення відповідача:¹⁰¹

151. **Рекомендації:** Враховуючи наведені вище норми міжнародного права та кращу міжнародну практику, а також можливість застосування подовжених строків судом в межах, визначених ЦПК та ГПК України, доречно рекомендувати судам України встановлювати подовжені строки для проведення підготовчого засідання, а також для відповідача (російської федерації) для надання відзиву на позов:

I. встановлювати строк для проведення підготовчого провадження не менше 60 днів з дня відкриття провадження у справі та продовжувати такий строк за ініціативи суду до 30 днів у разі неявки відповідача (на підставі частини 3 статті 189 ЦПК України, частини 3 статті 177 ГПК України);

II. встановлювати відповідачу строк на подання відзиву, близький або аналогічний строку, відведеному для проведення підготовчого провадження (на підставі частини 7 статті 178 ЦПК України, частини 8 статті 165 ГПК України);

III. у разі відсутності будь-якого підтвердження про вручення або безпосередню доставку документів відповідачу, продовжувати строк відповідачу на подання відзиву додатково на 30 днів;

¹⁰⁰ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 372/4328/19 від 15 лютого 2021, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvF8>.

¹⁰¹ Ухвали Господарського суду Донецької області у справі № 905/799/22 від 7 березня 2023 року та 7 липня 2023 року, доступні за посиланням: <https://urlc.net/MMV8> та <https://urlc.net/MMVb>.

IV. у мотивувальній частині ухвал вказувати, що надання відповідачу максимального строку для подання відзиву зумовлено тим, що відповідач є іноземною державою, і такий строк дозволяє повідомити відповідача завчасно до розгляду справи та такий строк є достатнім для підготовки відповідачем відзиву;

V. якщо на момент розгляду справи, призначеної в межах процесуальних строків, встановлених ЦПК та ГПК України, сторона-нерезидент не з'явилась у судове засідання і не отримано будь-якого підтвердження про вручення або безпосередню доставку документів, рекомендувати судам продовжувати строк вирішення спору з одночасним відкладенням розгляду справи так, щоб з дати направлення російській федерації ухвали про відкриття провадження у справі минув термін, який становить щонайменше шість місяців (на підставі статті 3 Закону України "Про міжнародне приватне право", частини 2 статті 15 Гаазької Конвенції).

VI. Наступні повідомлення

152. Робоча група відзначає, що більшість проаналізованих актів іноземного законодавства / міжнародних договорів регулює порядок повідомлення / вручення документів, з яких розпочинається розгляд справи (за українським процесуальним законом такими документами можуть бути, наприклад, позовна заява, ухвала про відкриття провадження у справі, ухвала про забезпечення позову).¹⁰² При цьому, такі акти здебільшого не врегульовують питання наступних повідомлень, які сторони отримують у справі (за українським процесуальним законодавством такі повідомлення можуть виникати у зв'язку із заявами із процесуальних питань, поданням нових документів). Порядок здійснення таких повідомлень врегульований процесуальним законодавством.¹⁰³

153. Згадана у цих Рекомендаціях Гаазька Конвенція в пункті 1 статті 1 встановлює сферу застосування до "всіх випадків, коли існує потреба в передачі судових та позасудових документів для вручення за кордоном" – отже, її положення могли б застосовуватися для вручення подальших повідомлень. Однак, з огляду на викладене в Розділі II цих Рекомендацій вище, застосування Гаазької Конвенції до наступних повідомлень у справах, де стороною є російська федерація, є неможливим (як і застосування інших міжнародних договорів зазначених вище або повідомлень в порядку статей 367 ГПК та 498 ЦПК).

¹⁰² ЦПК, ст. 128(5), 157(2), 177(1), 187(5); ГПК, ст. 120(4), 144(2), 164(1)(1), 176(5).

¹⁰³ ЦПК, ст. 128; ГПК, ст. 120.

154. Положення статті 2 ЦПК та статті 2 ГПК, а також статті 6 Європейської конвенції з прав людини закріплюють принцип розумності строків у судовому провадженні. Задля дотримання цього принципу, а також з метою повного інформування держави-відповідача, Робоча група вважає, що наступні повідомлення у справі доцільно здійснювати шляхом (1) розміщення оголошення на офіційному вебпорталі судової влади, як було описано в Розділі [III(4)] цих Рекомендацій вище та (2) надсилання електронних листів на офіційні адреси електронної пошти уповноважених органів російської федерації в порядку, описаному в Розділі III(5)(с) цих Рекомендацій вище. Здійснювати надсилання електронних листів для цілей наступних повідомлень може як суд, так і зацікавлена сторона.

155. Робоча група відзначає, що на дату цих Рекомендацій надсилання наступних повідомлень у справі шляхом розміщення оголошення на офіційному вебпорталі судової влади є доволі сталою практикою.

156. Наприклад, у справі № 953/7268/22 Київський районний суд міста Харкова ухвалив:

*“На підставі викладеного, враховуючи розірвання дипломатичних відносин України з Російською Федерацією, що унеможлиблює надсилання цієї ухвали на адресу відповідача, повідомлення відповідача про дату, час та місце проведення судових засідань у даній справі здійснюватиметься шляхом розміщення на офіційному веб-порталі судової влади України відповідного оголошення в порядку, передбаченому ч.ч. 11, 12 ст. 128 України”.*¹⁰⁴

157. Також, Личаківський районний суд міста Львова в справі № 463/2663/24 під час відкриття провадження визначив, що:

*“повідомлення відповідача про дату, час та місце проведення судових засідань у даній справі є обов’язковим, а тому здійснюватиметься шляхом розміщення на офіційному веб-порталі судової влади України відповідного оголошення в порядку, передбаченому ч. 11 ст. 128 ЦПК України”.*¹⁰⁵

158. Рекомендації: Робоча група рекомендує вчиняти наступні повідомлення у справі шляхом розміщення оголошень на офіційному вебпорталі судової влади та надсилання електронних повідомлень на офіційні адреси електронної пошти уповноважених органів російської федерації.

¹⁰⁴ Ухвала Київського районного суду м. Харкова в справі № 953/7268/22 від 12 квітня 2023 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvFs>.

¹⁰⁵ Ухвала Личаківського районного суду м. Львова в справі № 463/2663/24 від 18 квітня 2024 року, доступна за посиланням: <https://urlc.net/KvFy>.

VII. Направлення судового рішення

159. Під час розгляду справ про визнання та надання дозволу на виконання іноземних судових рішень суди, як правило, детально аналізують факт повідомлення відповідача про початок судового провадження та забезпечення відповідачу права на участь у судовому розгляді справи. Попри це, Робоча група вважає за необхідне наголосити на важливості вручення також і судового рішення державі-відповідачу.

160. Вручення судового рішення є важливим елементом відправлення правосуддя, яке забезпечує відповідачу право ознайомитись з рішенням проти себе та визначити свої правові можливості, зокрема щодо виконання або оскарження рішення. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи є однією з основних засад судочинства згідно з пунктом 8 частини 2 статті 129 Конституції України.

161. Розрахунок строків на оскарження та перегляд заочного рішення також залежить від моменту отримання відповідачем судового рішення. Строки можуть бути поновлені, якщо пропуск був зумовлений невчасним отриманням або неотриманням відповідачем судового рішення. Таким чином, невручення судового рішення відповідачу ставить під загрозу остаточність та обов'язковість судового рішення.

162. Акти міжнародного публічного права та законодавство іноземних країн з питань юрисдикційного імунітету держав містять вимогу про вручення іноземній державі, яка не брала участь у судовому розгляді справи, рішення, винесеного проти неї.

163. Наприклад, частина 2 статті 23 Конвенції ООН передбачає:

"Копія будь-якого рішення, винесеного проти держави, яка не брала участь у розгляді справи, за необхідності, разом з його перекладом на офіційну мову або одну з офіційних мов відповідної держави, надсилається державі за допомогою одного із засобів, зазначених у частині 1 статті 22, та відповідно до положень вказаної частини статті [тобто у той же спосіб, яким вручається судова повістка та позов]." (текст [у квадратних дужках] доданий авторами)

164. Подібні правила встановлені також у частині 2 статті 16 Європейської Конвенції та в ряді законодавчих актів іноземних держав (наприклад, частина 5 статті 12 SIA (Сполучене Королівство), пункт (e) статті 1608 FSIA (США) та частина 2 статті 10 CSIA (Канада)).

165. Міжнародне та іноземне законодавство передбачає вручення судового рішення в тому самому порядку, що передбачений для вручення судових повісток, позовів та інших аналогічних документів, на підставі яких розпочинається судове провадження.

166. В Україні, необхідність вручення судового рішення учасникам справи, які не були присутні в судовому засіданні, передбачена в частині 5 статті 272 ЦПК України та частині 5 статті 242 ГПК України.

167. **Рекомендації:** З огляду на найкращу міжнародну та іноземну практику, а також вимоги українського процесуального законодавства, рекомендуємо судам організувати вручення судових рішень, винесених у справах про відшкодування шкоди, завданої війною, державі-відповідачу. Як детально описано в розділі II вище, за відсутності можливості застосувати механізми вручення судових документів, передбачені міжнародними угодами, рекомендуємо судам використовувати альтернативні методи вручення судових рішень, зокрема:

I. надсилання судових рішень на електронні пошти державних органів, уповноважених здійснювати представництво російської федерації в іноземних судових провадженнях (на момент підготовки даних рекомендацій: генеральна прокуратура, міністерство юстиції та міністерство закордонних справ);

II. надсилання судових рішень сервісами міжнародної доставки, які мають сполучення з російською федерацією (наприклад, DHL).

VIII. Належне обґрунтування мотивів судового рішення

168. Стаття 263 ЦПК України та стаття 236 ГПК України встановлюють, що судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Обґрунтованим є рішення, ухвалені на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

169. Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються (що, однак, не зобов'язує суддів надавати детальну відповідь на кожен з аргументів сторін). Відповідні висновки викладені у справах *"Серявін та інші проти України"* (заява № 4909/04, пункт 58) та *"Бендерський проти України"* (заява N 22750/02, пункт 42).

170. Консультативна рада європейських суддів у Висновку № 11 (2008) про якість судових рішень також вказує на те, що якість судового рішення залежить головним чином від якості його вмотивованості. Останнє є обов'язковою вимогою, якою суд не повинен нехтувати в інтересах швидкого розгляду справи.

171. Згідно з підпунктом "б" пункту 1 частини 1 статті 106 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" умисне або недбале незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

172. Підсумовуючи, виклад мотивів у судовому рішенні є обов'язком суду. Виконання цього обов'язку лежить в основі легітимності рішення. Обґрунтовані рішення демонструє логіку мотивації, яка привела суддю до ухвалення рішення, формує послідовне правозастосування у країні, підвищує довіру сторін до суду та демонструє іноземним судам у справах про визнання та надання дозволу на виконання українських судових рішень, що відправлення правосуддя відбулось справедливим і належним чином.

173. Практика українських судів у справах за позовами проти росії уже привернула до себе увагу європейських інституцій. В Експертному звіті Ради Європи від листопада 2023 щодо способів захисту і механізмів відшкодування для постраждалих від війни в Україні¹⁰⁶ висловлюється занепокоєння з приводу доказової цінності судових рішень. Це ще раз підкреслює необхідність якомога більш ретельного мотивування таких рішень і додержання стандартів справедливого судочинства з метою усунути будь-які сумніви в легітимності таких рішень і сприяти їхньому можливому виконанню в іноземних юрисдикціях.

174. Особливу увагу необхідно приділяти обґрунтуванню судових рішень у справах, розглянутих за відсутності відповідача. Процесуальні кодекси не встановлюють суттєвих відмінностей у доказовій діяльності у випадку неучасті відповідача у розгляді справи. Неучасть відповідача у справі не звільняє позивача від обов'язку довести обставини, які є підставою його вимог згідно з частиною 1 статті 74 та частини 3 статті 162 ГПК України, а також частини 1 статті 81 та частини 3 статті 175 ЦПК України. Суд, своєю чергою, має оцінити докази за своїм внутрішнім переконанням, як це передбачено статтею 86 ГПК України та статтею 89 ЦПК України, та винести законне та обґрунтоване рішення, як описано вище.

175. З огляду на зазначене вище, позови про компенсацію збитків не мають задовольнятися "автоматично", виходячи лише з того факту, що російська федерація розв'язала війну на території України. Навіть за відсутності заперечень з боку відповідача, який не бере участь в процесі, суд має перевіряти виконання позивачем своїх процесуальних обов'язків, оцінювати доводи позивача виходячи з наявних в матеріалах справи доказів та відхиляти недоведені безпідставні вимоги.

176. У справах про відшкодування майнової шкоди, завданої збройною агресією, Робоча група рекомендує зазначати в судових рішеннях, з посиланням на докази, чиєму майну, в який спосіб та в якому розмірі була завдана шкода.

177. Як приклад позитивної практики належного обґрунтування судових рішень, Робоча група звертає увагу на рішення Господарського суду Київської області в справі № 911/2680/23 від 26 жовтня 2023 року. Задовольняючи позов про стягнення збитків з російської федерації, у

¹⁰⁶ EXPERT REPORT on Remedies and Redress Mechanisms for War-Affected Individuals in Ukraine. November 2023. URL: <https://uric.net/MMVA>, с. 63.

¹⁰⁷ Доступне за посиланням: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](http://court.gov.ua).

вказаному рішенні суд приділив суттєву увагу обґрунтуванню рішення наявними в матеріалах справи доказами. Зокрема суд:

I. Встановив належність позивачу на праві власності товарно-матеріальних цінностей, що були знищені в результаті влучання бойового снаряду у складське приміщення під час бойових дій на території м. Буча.

При цьому суд посилався на договори купівлі-продажу, податкові накладні та банківські виписки, що підтверджують поставку та оплату товарно-матеріальних цінностей.

II. Встановив факт зберігання товарно-матеріальних цінностей у складському приміщенні в м. Буча, в яке відбулось влучання бойового снаряду. При цьому суд керувався договорами про організацію зберігання, первинними документами, згідно з якими ведеться облік руху та товарних запасів, що знаходяться на оптових та розподільчих базах зберігача, складськими накладними на приймання товарно-матеріальних цінностей.

III. Встановив факт повного знищення внаслідок пожежі товарно-матеріальних цінностей, які зберігалися на складі. При цьому суд керувався офіційними повідомленнями від зберігача та користувача складського приміщення, актом про пожежу, витягом з Єдиного реєстру досудових розслідувань про відкриття кримінального провадження за фактом пошкодження складських приміщень та майна, що знаходилось на складі, експертним висновком регіональної торгово-промислової палати, документами позивача про інвентаризацію та списання знищених товарно-матеріальних цінностей з балансу позивача.

IV. Встановив причинно-наслідковий зв'язок між знищенням товарно-матеріальних цінностей та незаконною збройною агресією російської федерації. При цьому суд керувався актом про пожежу, актом обстеження нерухомого майна та науково-технічним висновком спеціалізованого інституту будівельних конструкцій, згідно з якими причиною виникнення горіння встановлено потраплення боєприпасів та їх уламків.

V. Встановив розмір завданих позивачеві збитків (реальних збитків та упущеної вигоди), зокрема на підставі комплексного експертного дослідження, проведеного судовими експертами.

178. Належне обґрунтування рішень також є запорукою попередження задоволення повністю необґрунтованих вимог недобросовісних позивачів. Наприклад, 24 листопада 2023 року суддя Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області виніс рішення у справі № 216/5656/22 про стягнення майнової шкоди завданої внаслідок експропріації російською федерацією природних ресурсів українського народу під час незаконної агресії проти України в розмірі по 1 990 149,79 доларів США для кожного з чотирьох позивачів.¹⁰⁸

179. В обґрунтування своїх вимог позивачі посилались на статтю газети The Washington Post, згідно з якою російська федерація контролює території України з покладами енергоресурсів, металів та мінералів, на загальну суму приблизно 36,7 трильйонів доларів США. Дану суму позивачі визначили як збитки громадян ("акціонерів") України від війни. Розрахувавши кількість громадян, виходячи з динаміки виробництва та споживання хліба населенням України за 2020 рік, позивачі визначили розмір збитків на одного громадянина в сумі 1 990 149,79 доларів США.

180. Суд першої інстанції задовольнив позовні вимоги в повному обсязі, керуючись при цьому винятково відомостями, викладеними в публікаціях іноземних ЗМІ.

181. Природні ресурси беззаперечно є об'єктами права власності Українського народу, а Україна дійсно зазнала суттєвих збитків у зв'язку з їх експропріацією та знищенням російською федерацією. Проте питання оцінки таких збитків має вирішуватись комплексно, з залученням відповідних експертів, в рамках міжнародних репараційних механізмів. Індивідуальні рішення судів України, обґрунтовані доказами, що не можуть вважатися належними, не повинні підмінити такі механізми.

182. Ігнорування судом вимоги про вмотивованість судових рішень у вищеописаній справі призвело до ухвалення безпідставного рішення, згідно з яким кожний громадянин України має право отримати компенсацію в розмірі майже 2 млн грн на підставі самої лише статті The Washington Post, без реальних перспектив виконання подібних рішень.

183. Що стосується справ про компенсацію моральної шкоди, остання, з огляду на свою природу, не завжди може бути документально доведена. Попри це, завдання моральної шкоди може логічно та закономірно впливати з фактичних обставин справи.

¹⁰⁸ Рішення доступне за посиланням: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](https://court.gov.ua).

183. Що стосується справ про компенсацію моральної шкоди, остання, з огляду на свою природу, не завжди може бути документально доведена. Попри це, завдання моральної шкоди може логічно та закономірно впливати з фактичних обставин справи.

184. У цьому зв'язку, Робоча група рекомендує судам у справах про компенсацію моральної шкоди уникати абстрактних посилань на страждання, стрес та тривогу позивачів, і натомість, зазначати конкретні обставини справи, встановлені судом, при яких негативні наслідки логічно та природно настають.

185. Загалом Робоча група відзначає, що фізичні особи як правило вимагають відшкодування саме моральної шкоди. Усі справи щодо відшкодування моральної шкоди, спричиненої війною, можна розділити на декілька категорій: (а) справи, де моральна шкода пов'язана із втратою близької людини; (б) справи, де моральна шкода пов'язана із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я позивача; (в) справи, де моральна шкода пов'язана зі знищенням, пошкодженням, втратою майна або втратою доступу до майна; (г) справи, де моральна шкода пов'язана із внутрішнім переміщенням, або необхідністю покинути країну; та (ґ) справи, де моральна шкода пов'язана із фактом війни як таким.¹⁰⁹

186. Що стосується категорій (а), (б) і (в), то в цих випадках наявність моральної шкоди (за умови доведення факту, із яким така шкода пов'язана), зазвичай, не викликає сумнівів, і єдиним проблемним питанням залишається питання обчислення розміру компенсації. Натомість у категоріях (г) і (ґ) суди висловлюють подеколи протилежні позиції.¹¹⁰

187. Що стосується останньої категорії (ґ), то це справи, у яких позивачі посилаються на сам факт вторгнення росії в Україну як на стресогенний фактор, і заявляють, що моральна шкода полягає в тяжких переживаннях, яких їм довелося зазнати у зв'язку із війною. При цьому відсутня будь-яка інша фізична чи майнова шкода, в тому числі й необхідність внутрішнього переміщення. Деякі із таких справ набули розголосу в пресі.

¹⁰⁹ Див.: Інститут законодавчих ідей. Відшкодування моральної шкоди, завданої війною: українська і міжнародна практика. URL: <https://urlc.net/KvFP>

¹¹⁰ Там само.

188. Прикметно те, що в багатьох справах, де позивачі вимагають відшкодування моральної шкоди, завданої вимушеним переміщенням, сума такої шкоди оцінюється в 35 тисяч євро (у гривневому еквіваленті)¹¹¹. Ця цифра походить зі справи *Loizidou v. Turkey* (no. 15318/89).

189. У цій справі заявниця, громадянка Кіпру, виросла в Кіренії на півночі Кіпру. Їй належало десять земельних ділянок у Кіренії. До турецької окупації північного Кіпру 20 липня 1974 року на одній із ділянок були розпочаті роботи з будівництва багатоквартирного будинку. Заявниця уклала угоду із забудовником про обмін земельної ділянки на квартиру площею 100 кв. м. Утім внаслідок окупації Туреччиною Північного Кіпру заявниця, починаючи із 1974 року не може отримати доступ до свого майна та “мирно користуватися” ним через присутність там турецьких військ.

190. ЄСПЛ ухвалив, що мало місце порушення статті 1 Протоколу № 1, оскільки заявниця фактично втратила будь-який контроль над своїм майном, а також усі можливості користуватися та розпоряджатися ним. На додачу до завданої майнової шкоди (300 000 кіпрських фунтів) у формі упущеної вигоди, яку заявниця могла б отримувати, здаючи свої земельні ділянки в оренду, ЄСПЛ присудив відшкодування моральної шкоди – у розмірі 20 000 кіпрських фунтів, що еквівалентно 35 000 євро.

191. Попри те, що українські суди часто задовольняють позови внутрішньо переміщених осіб на таку ж саму суму, варто зауважити, що зазначена сума була визначена ЄСПЛ з огляду на конкретні обставини справи, яка розглядалась. До таких обставин належить, зокрема, кількість майна, до якого заявниця втратила доступ (десять земельних ділянок), його цінність, розмір майнової шкоди (понад пів мільйона євро), і тривалість порушення (Суд узяв до уваги період із 1990 по 1997 рік). Тож, цю суму не слід розглядати як “стандартну ставку” моральної шкоди для усіх справ про внутрішнє переміщення.

192. Згідно з усталеною практикою міжнародних інституцій, особа, яка вимагає відшкодування моральної шкоди, не повинна надавати спеціальних доказів на підтвердження своїх душевних страждань. Достатньо, щоб особа довела факт травмуючої події (каліцтво, насильство, тортури, загибель близької людини тощо), а наявність моральної шкоди в такому випадку презюмується.

¹¹¹ Див., наприклад: постанова Кропивницького апеляційного суду у справі [№ 398/3995/22](#) від 14 грудня 2023 року; рішення Білозерського районного суду Херсонської області у справі [№ 648/3345/18](#) від 18 березня 2019 року, провадження № 2/648/161/19; рішення Рівненського міського суду Рівненської області у справі [№ 569/20061/18](#) від 11 січня 2019 року.

¹¹² Див. пункт 10 *Just satisfaction claims: Practice direction* issued by the President of the ECtHR in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007 and amended on 9 June 2022. <https://urlc.net/KvG1>.

193. Душевний біль і страждання необхідно відрізняти від психічних розладів, які мають прирівнюватися до фізичних хвороб і в такій якості підлягають окремому доказуванню і дають окреме право на відшкодування.

194. Особливістю моральної шкоди є те, що вона не піддається точному обрахунку. Складнощі із визначенням суми компенсації не позбавляють потерпілого права її отримати. Не знімають ці складнощі і з суду обов'язок урахувувати усі обставини справи, релевантні для визначення розміру справедливої сатисфакції.

195. Окрім мотивування рішення по суті, Робоча група рекомендує судам також обґрунтовувати у тексті рішень факт належного повідомлення відповідача про розгляд справи та підстави незастосування юрисдикційного імунітету російської федерації під час розгляду справи. Обидва питання є чутливими з точки зору потенційного визнання та виконання українських судових рішень за кордоном, тому чіткий виклад позиції суду по обох питаннях сприятиме кращому сприйняттю українських судових рішень в іноземних юрисдикціях.

196. Як зазначено в розділі II цих рекомендацій вище, вважаємо за доцільне включати в судові рішення секцію з обґрунтуванням неможливості застосування загальновідомих міжнародних механізмів вручення судових документів російській федерації. З огляду на це, необхідно також зазначити в судових рішеннях, які альтернативні механізми вручення судових документів були вжиті судом (на офіційні електронні адреси уповноважених органів російської федерації, міжнародною кур'єрською доставкою, та за допомогою публікації на вебсайті судової влади) для наочної демонстрації того, що суд вжив всі доступні заходи повідомлення відповідача.

197. Що стосується підстав незастосування юрисдикційного імунітету російської федерації в судах України, рекомендуємо включати відповідне обґрунтування з посиланням на релевантну практику Верховного Суду, зокрема на постанову Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19¹¹³ та постанову Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20¹¹⁴.

¹¹³ Доступна за посиланням: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](https://court.gov.ua).

¹¹⁴ Доступна за посиланням: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](https://court.gov.ua).

198. У зазначених постановах, Верховний Суд сформулював підхід про незастосування юрисдикційного імунітету російської федерації під час розгляду справ про завдання шкоди особі та збитків майну на території України протиправними діями російської федерації, серед іншого, на підставі концепції обмеженого імунітету держав, втіленої в положеннях Європейської конвенції та Конвенції ООН та поширеної в практиці ЄСПЛ. Додатково, Верховний Суд вважає, що підтримка юрисдикційного імунітету російської федерації суперечить праву осіб на ефективний доступ до судочинства з метою захисту порушених прав, міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері боротьби з тероризмом та засадничим принципам міжнародного права.

199. Попри те, що наведена позиція Верховного Суду викликає дискусії в правничій спільноті,¹¹⁵ і наразі невідомо, як сприйматимуть цю позицію іноземні суди, Робоча група вважає, що її відображення в тексті судових рішень є необхідним з точки зору належної обґрунтованості, якості та переконливості судового рішення.

200. **Рекомендації.** Оскільки рішення українських судів з питань компенсації шкоди, завданої війною, ймовірно будуть неодноразово досліджуватись іноземними судами в провадженнях про визнання та надання дозволу на виконання таких рішень, рекомендуємо детально обґрунтовувати підстави для винесення рішень. Мотивація має бути конкретна, недвозначна та заснована на доказах (у справах про компенсацію майнової шкоди) та релевантних фактичних обставинах (зокрема, у справах про компенсацію моральної шкоди). Суду належить установити, які конкретні права позивача було порушено (право на життя, здоров'я, свободу, право власності на майно тощо). Робоча група рекомендує судам уникати підходу, за якого заявлена позивачем сума на відшкодування моральної шкоди "автоматично" приймається судом як належна. При визначенні суми відшкодування слід брати до уваги всі фактичні обставини справи й урахувувати практику міжнародних судових установ щодо обрахунку справедливої сатисфакції за моральні страждання.

201. Рекомендуємо також обґрунтовувати у тексті рішень факт належного повідомлення відповідача про розгляд справи та підстави незастосування юрисдикційного імунітету російської федерації під час розгляду справи.

¹¹⁵ Докладніше про це див.: Карнаух Б. Територіальний деліктний виняток? Український Верховний Суд ухвалив, що Російська Федерація не може посилається на імунітет щодо позовів, які пред'являються жертвами російсько-української війни. 2022 3(15) Access to Justice in Eastern Europe. <https://urlc.net/KvGc>.

